

BENNETT'S LATIN SERIES

Caesar's Gallic War

Books I–IV

WITH INTRODUCTION, NOTES, AND VOCABULARY

BY

CHARLES E. BENNETT

PROFESSOR OF LATIN IN CORNELL UNIVERSITY

Allyn and Bacon

Boston and Chicago

Norwood Press
J. S. Cushing & Co. — Berwick & Smith Co.
Norwood, Mass., U.S.A.

CAESAR'S GALLIC WAR.

BOOK I.

Chapters 1–29.—The Campaign against the Helvetii.

Gaul and its three divisions.

1. Gallia est omnis dīvīsa in partēs trēs, quārum ūnam incolunt Belgae, aliam Aquītānī, tertiam, quī ipsōrum linguā Celtae, nostrā Gallī appellantur. Hī omnēs linguā, īnstitūtīs, lēgibus inter sē differunt. Gallōs ab Aquītānīs Garumna flūmen, ā Belgīs Matrona et Sēquana dīvidit.

Hōrum omnium fortissimī sunt Belgae, propterea quod ā cultū atque hūmānitāte prōvinciae longissimē absunt, minimēque ad eōs mercātōrēs saepe commeant, atque ea, quae ad effēminandōs animōs pertinent, important; proximīque sunt Germānīs, quī trāns Rhēnum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quā dē causā Helvētiī quoque reliquōs Gallōs virtūte praecēdunt, quod ferē cotīdiānīs proeliīs cum Germānīs contendunt, cum aut suīs fīnibus eōs prohibent, aut ipsī in eōrum fīnibus bellum gerunt.

Eōrum ūna pars, quam Gallōs obtinēre dictum est, initium capit ā flūmine Rhodanō; continētur Garumnā flūmine, Ōceanō, fīnibus Belgārum; attingit etiam ab

Sēquanīs et Helvētiīs flūmen Rhēnum; vergit ad septentriōnēs. Belgae ab extrēmīs Galliae fīnibus oriuntur; pertinent ad īnferiōrem partem flūminis Rhēnī; spectant in septentriōnem et orientem sōlem. Aquītānia ā Garumnā flūmine ad Pȳrēnaeōs montēs et eam partem Ōceanī, quae est ad Hispāniam, pertinet; spectat inter occāsum sōlis et septentriōnēs.

Orgetorix induces the Helvetii to migrate.

2. Apud Helvētiōs longē nōbilissimus fuit et dītissimus Orgetorīx. Is, M. Messālā, M. Pīsōne cōnsulibus, rēgnī cupiditāte inductus conjūrātiōnem nōbilitātis fēcit, et cīvitātī persuāsit, ut dē fīnibus suīs cum omnibus cōpiīs exīrent; perfacile esse, cum virtūte omnibus praestārent, tōtīus Galliae imperiō potīrī. Id hōc facilius eīs persuāsit, quod undique locī nātūrā Helvētiī continentur: ūnā ex parte flūmine Rhēnō, lātissimō atque altissimō, quī agrum Helvētium ā Germānīs dīvidit; alterā ex parte monte Jūrā altissimō, quī est inter Sēquanōs et Helvētiōs; tertiā, lacū Lemannō et flūmine Rhodanō, quī prōvinciam nostram ab Helvētiīs dīvidit. Hīs rēbus fīēbat, ut et minus lātē vagārentur et minus facile fīnitimīs bellum īnferre possent. Quā ex parte hominēs bellandī cupidī māgnō dolōre afficiēbantur. Prō multitūdine autem hominum et prō glōriā bellī atque fortitūdinis angustōs sē fīnēs habēre arbitrābantur, quī in longitūdinem mīlia passuum ccxl, in lātitūdinem clxxx patēbant.

The Helvetii make ready. Orgetorix conspires to become king.

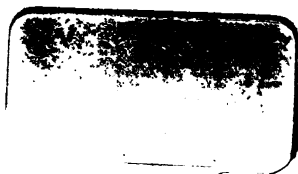
3. Hīs rēbus adductī et auctōritāte Orgetorīgis permōtī cōnstituērunt ea, quae ad proficīscendum pertinē-

rent, comparāre, jūmentōrum et carrōrum quam māximum numerum coëmere, sēmentēs quam māximās facere, ut in itinere cōpia frūmentī suppeteret, cum proximīs cīvitātibus pācem et amīcitiam cōnfīrmāre. Ad eās rēs cōnficiendās biennium sibi satis esse dūxērunt; in tertium annum profectiōnem lēge cōnfīrmant.

Ad eās rēs cōnficiendās Orgetorīx dēligitur. Is sibi lēgātiōnem ad cīvitātēs suscēpit. In eō itinere persuādet Casticō, Catamantāloedis fīliō, Sēquanō, cūjus pater rēgnum in Sēquanīs multōs annōs obtinuerat et ā senātū populī Rōmānī amīcus appellātus erat, ut rēgnum in cīvitāte suā occupāret, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorīgī Haeduō, frātrī Dīvitiācī, quī eō tempore prīncipātum in cīvitāte obtinēbat ac māximē plēbī acceptus erat, ut idem cōnārētur, persuādet, eīque fīliam suam in mātrimōnium dat. Perfacile factū esse illīs probat cōnāta perficere, proptereā quod ipse suae cīvitātis imperium obtentūrus esset; nōn esse dubium, quīn tōtīus Galliae plūrimum Helvētiī possent; se suīs cōpiīs suōque exercitū illīs rēgna conciliātūrum cōnfīrmat. Hāc ōrātiōne adductī inter sē fidem et jūs jūrandum dant, et rēgnō occupātō per trēs potentissimōs ac fīrmissimōs populōs tōtīus Galliae imperiō sēsē potīrī posse spērant.

Trial and death of Orgetorix.

4. Ea rēs est Helvētiīs per indicium ēnūntiāta. Mōribus suīs Orgetorīgem ex vinculīs causam dīcere coēgērunt; damnātum poenam sequī oportēbat, ut īgnī cremārētur. Diē cōnstitūtā causae dictiōnis Orgetorīx ad jūdicium omnem suam familiam, ad hominum mīlia decem, undique coēgit, et omnēs clientēs obaerātōsque suōs, quōrum māgnum numerum habēbat, eōdem condūxit;

In the interval he bars the passage to the Province.

8. Intereā eā legiōne, quam sēcum habēbat, mīlitibusque, quī ex prōvinciā convēnerant, ā lacū Lemannō, quī in flūmen Rhodanum īnfluit, ad montem Jūram, quī fīnēs Sēquanōrum ab Helvētiīs dīvidit, mīlia passuum xviiii mūrum in altitūdinem pedum sēdecim fossamque perdūcit. Eō opere perfectō praesidia dispōnit, castella commūnit, quō facilius, sī sē invītō trānsīre cōnārentur, prohibēre possit.

Ubi ea diēs, quam cōnstituerat cum lēgātīs, vēnit, et lēgātī ad eum revertērunt, negat, sē mōre et exemplō populī Rōmānī posse iter ūllī per prōvinciam dare; et, sī vim facere cōnentur, prohibitūrum ostendit. Helvētiī, eā spē dējectī, nāvibus jūnctīs ratibusque complūribus factīs, aliī vadīs Rhodanī, quā minima altitūdō flūminis erat, nōnnumquam interdiū, saepius noctū, sī perrumpere possent, cōnātī, operis mūnītiōne et mīlitum concursū et tēlīs repulsī hōc cōnātū dēstitērunt.

The Helvetii secure permission to go through the territory of the Sequani.

9. Relinquēbātur ūna per Sēquanōs via, quā Sēquanīs invītīs propter angustiās īre nōn poterant. Hīs cum suā sponte persuādēre nōn possent, lēgātōs ad Dumnorīgem Haeduum mittunt, ut eō dēprecātōre ā Sēquanīs impetrārent. Dumnorīx grātiā et largītiōne apud Sēquanōs plūrimum poterat, et Helvētiīs erat amīcus, quod ex eā cīvitāte Orgetorīgis fīliam in mātrimōnium dūxerat, et cupiditāte rēgnī adductus novīs rēbus studēbat, et quam plūrimās cīvitātēs suō beneficiō habēre obstrictās volēbat. Itaque rem suscipit, et ā Sēquanīs impetrat, ut per fīnēs suōs Helvētiōs īre patiantur, obsidēsque utī inter sēsē

dent, perficit: Sēquanī, nē itinere Helvētiōs prohibeant; Helvētiī, ut sine maleficiō et injūriā trānseant.

Caesar resolves to prevent this. He enrolls fresh legions.

10. Caesarī renūntiātur, Helvētiīs esse in animō per agrum Sēquanōrum et Haeduōrum iter in Santonum fīnēs facere, quī nōn longē ā Tolōsātium fīnibus absunt, quae cīvitās est in prōvinciā. Id sī fieret, intellegēbat māgnō cum perīculō prōvinciae futūrum, ut hominēs bellicōsōs, populī Rōmānī inimīcōs, locīs patentibus māximēque frūmentāriīs fīnitimōs habēret. Ob eās causās eī mūnītiōnī, quam fēcerat, T. Labiēnum lēgātum praefēcit; ipse in Italiam māgnīs itineribus contendit duāsque ibi legiōnēs cōnscrībit, et trēs, quae circum Aquilēiam hiemābant, ex hībernīs ēdūcit et, quā proximum iter in ulteriōrem Galliam per Alpēs erat, cum hīs quīnque legiōnibus īre contendit. Ibi Ceutronēs et Graiocelī et Caturīgēs, locīs superiōribus occupātīs, itinere exercitum prohibēre cōnantur. Complūribus hīs proeliīs pulsīs, ab Ocelō, quod est oppidum citeriōris prōvinciae extrēmum, in fīnēs Vocontiōrum ulteriōris prōvinciae diē septimō pervenit; inde in Allobrogum fīnēs, ab Allobrogibus in Segusiāvōs exercitum dūcit. Hī sunt extrā prōvinciam trāns Rhodanum prīmī.

The Helvetii ravage the lands of the Gauls. Caesar surprises them and cuts one division to pieces.

11. Helvētiī jam per angustiās et fīnēs Sēquanōrum suās cōpiās trādūxerant, et in Haeduōrum fīnēs pervēnerant eōrumque agrōs populābantur. Haeduī cum sē suaque ab eīs dēfendere nōn possent, lēgātōs ad Caesarem mittunt rogātum auxilium: Ita sē omnī tempore dē populō

Rōmānō meritōs esse, ut, paene in cōnspectū exercitūs nostrī, agrī vāstārī, līberī eōrum in servitūtem abdūcī, oppida expūgnārī nōn dēbuerint. Eōdem tempore, quō Haeduī, Ambarrī, necessāriī et cōnsanguineī Haeduōrum, Caesarem certiōrem faciunt, sēsē, dēpopulātīs agrīs, nōn facile ab oppidīs vim hostium prohibēre. Item Allobrogēs quī trāns Rhodanum vīcōs possessiōnēsque habēbant, fugā sē ad Caesarem recipiunt, et dēmōnstrant, sibi praeter agrī solum nihil esse reliquī. Quibus rēbus adductus Caesar nōn exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortūnīs sociōrum cōnsūmptīs, in Santonōs Helvētiī pervenīrent.

12. Flūmen est Arar, quod per fīnēs Haeduōrum et Sēquanōrum in Rhodanum īnfluit, incrēdibilī lēnitāte, ita ut oculīs, in utram partem fluat, jūdicārī nōn possit. Id Helvētiī ratibus ac lintribus jūnctīs trānsībant. Ubi per explōrātōrēs Caesar certior factus est, trēs jam partēs cōpiārum Helvētiōs id flūmen trādūxisse, quārtam ferē partem citrā flūmen Ararim reliquam esse, dē tertiā vigiliā cum legiōnibus tribus ē castrīs profectus ad eam partem pervēnit, quae nōndum flūmen trānsierat. Eōs impedītōs et inopīnantēs aggressus māgnam partem eōrum concīdit; reliquī sēsē fugae mandārunt atque in proximās silvās abdidērunt. Is pāgus appellābātur Tigurīnus; nam omnis cīvitās Helvētia in quattuor pāgōs dīvīsa est. Hīc pāgus ūnus, cum domō exīsset patrum nostrōrum memoriā, L. Cassium cōnsulem interfēcerat et ējus exercitum sub jugum mīserat. Ita sīve cāsū sīve cōnsiliō deōrum immortālium, quae pars cīvitātis Helvētiae īnsīgnem calamitātem populō Rōmānō intulerat, ea prīnceps poenās persolvit. Quā in rē Caesar nōn sōlum pūblicās, sed etiam prīvātās injūriās ultus est, quod ējus socerī L.

Pīsōnis avum, L. Pīsōnem lēgātum, Tigurīnī eōdem proeliō, quō Cassium, interfēcerant.

Caesar bridges the Arar. The Helvetii send envoys, who proclaim their defiance.

13. Hōc proeliō factō, reliquās cōpiās Helvētiōrum ut cōnsequī posset, pontem in Ararī faciendum cūrat atque ita exercitum trādūcit. Helvētiī repentīnō ējus adventū commōtī, cum id, quod ipsī diēbus xx aegerrimē cōnfēcerant, ut flūmen trānsīrent, illum ūnō diē fēcisse intellegerent, lēgātōs ad eum mittunt; cūjus lēgātiōnis Dīvicō prīnceps fuit, quī bellō Cassiānō dux Helvētiōrum fuerat. Is ita cum Caesare ēgit: Sī pācem populus Rōmānus cum Helvētiīs faceret, in eam partem itūrōs atque ibi futūrōs Helvētiōs, ubi eōs Caesar cōnstituisset atque esse voluisset; sīn bellō persequī persevērāret, reminīscerētur et veteris incommodī populī Rōmānī et prīstinae virtūtis Helvētiōrum. Quod imprōvīsō ūnum pāgum adortus esset, cum eī, quī flūmen trānsīssent, suīs auxilium ferre nōn possent, nē ob eam rem aut suae māgnopere virtūtī tribueret aut ipsōs dēspiceret; sē ita ā patribus mājōribusque suīs didicisse, ut magis virtūte contenderent, quam dolō aut īnsidiīs nīterentur. Quārē nē committeret, ut is locus, ubi cōnstitissent, ex calamitāte populī Rōmānī et interneciōne exercitūs nōmen caperet aut memoriam prōderet.

Caesar protests, but offers terms, which the Helvetii reject.

14. Hīs Caesar ita respondit: Eō sibi minus dubitātiōnis darī, quod eās rēs, quās lēgātī Helvētiī commemorāssent, memoriā tenēret, atque eō gravius ferre, quō minus meritō populī Rōmānī accidissent; quī sī alicūjus injūriae

sibi cōnscius fuisset, nōn fuisse difficile cavēre; sed eō dēceptum, quod neque commissum ā sē intellegeret, quārē timēret, neque sine causā timendum putāret. Quod sī veteris contumēliae oblīvīscī vellet, num etiam recentium injūriārum, quod eō invītō iter per prōvinciam per vim temptāssent, quod Haeduōs, quod Ambarrōs, quod Allobrogēs vexāssent, memoriam dēpōnere posse? Quod suā victōriā tam īnsolenter glōriārentur, quodque tam diū sē impūne injūriās tulisse admīrārentur, eōdem pertinēre. Cōnsuēsse enim deōs immortālēs, quō gravius hominēs ex commūtātiōne rērum doleant, quōs prō scelere eōrum ulcīscī velint, hīs secundiōrēs interdum rēs et diūturniōrem impūnitātem concēdere. Cum ea ita sint, tamen, sī obsidēs ab eīs sibi dentur, utī ea, quae polliceantur, factūrōs intellegat, et sī Haeduīs dē injūriīs, quās ipsīs sociīsque eōrum intulerint, item sī Allobrogibus satisfaciant, sēsē cum eīs pācem esse factūrum.

Dīvicō respondit: Ita Helvētiōs ā mājōribus suīs īnstitūtōs esse, utī obsidēs accipere, nōn dare, cōnsuērint; ējus reī populum Rōmānum esse testem. Hōc respōnsō datō discessit.

Caesar follows the Helvetii.

15. Posterō diē castra ex eō locō movent. Idem facit Caesar equitātumque omnem, ad numerum quattuor mīlium, quem ex omnī prōvinciā et Haeduīs atque eōrum sociīs coāctum habēbat, praemittit, quī videant, quās in partēs hostēs iter faciant. Quī cupidius novissimum agmen īnsecūtī aliēnō locō cum equitātū Helvētiōrum proelium committunt, et paucī dē nostrīs cadunt. Quō proeliō sublātī Helvētiī, quod quīngentīs equitibus tantam multitūdinem equitum prōpulerant, audācius subsistere nōnnumquam et novissimō agmine proeliō nostrōs laces-

sere coepērunt. Caesar suōs ā proeliō continēbat, ac satis habēbat in praesentia hostem rapīnīs, pābulātiōnibus populātiōnibusque prohibēre. Ita diēs circiter quīndecim iter fēcērunt, utī inter novissimum hostium agmen et nostrum prīmum nōn amplius quīnīs aut sēnīs mīlibus passuum interesset.

The Haedui fail to furnish promised supplies. Liscus explains why.

16. Interim cotīdiē Caesar Haeduōs frūmentum, quod essent pūblicē polliciti, flāgitāre. Nam propter frīgora, quod Gallia sub septentriōnibus, ut ante dictum est, posita est, nōn modo frūmenta in agrīs mātūra nōn erant, sed nē pābulī quidem satis māgna cōpia suppetēbat; eō autem frūmentō, quod flūmine Ararī nāvibus subvexerat, propterea minus ūtī poterat, quod iter ab Ararī Helvētiī āverterant, ā quibus discēdere nōlēbat. Diem ex diē dūcere Haeduī; cōnferrī, comportārī, adesse dīcere.

Ubi sē diūtius dūcī intellēxit et diem īnstāre, quō diē frūmentum mīlitibus mētīrī oportēret, convocātīs eōrum prīncipibus, quōrum māgnam cōpiam in castrīs habēbat, in hīs Dīvitiācō et Liscō, quī summō magistrātuī praeerat, quem vergobretum appellant Haeduī, quī creātur annuus et vītae necisque in suōs habet potestātem, graviter eōs accūsat, quod, cum neque emī neque ex agrīs sūmī posset, tam necessāriō tempore, tam propinquīs hostibus, ab eīs nōn sublevētur; praesertim cum māgnā ex parte eōrum precibus adductus bellum suscēperit, multō etiam gravius, quod sit dēstitūtus, queritur.

17. Tum dēmum Liscus ōrātiōne Caesaris adductus, quod anteā tacuerat, prōpōnit: Esse nōnnūllōs, quōrum auctōritās apud plēbem plūrimum valeat, quī prīvātim

plūs possint quam ipsī magistrātūs. Hōs sēditiōsā atque improbā ōrātiōne multitūdinem dēterrēre, nē frūmentum cōnferant, quod dēbeant: praestāre, sī jam prīncipātum Galliae obtinēre nōn possint, Gallōrum quam Rōmānōrum imperia perferre; neque dubitāre dēbēre, quīn, sī Helvētiōs superāverint Rōmānī, ūnā cum reliquā Galliā Haeduīs lībertātem sint ēreptūrī. Ab eīsdem nostra cōnsilia, quaeque in castrīs gerantur, hostibus ēnūntiārī; hōs ā sē coercērī nōn posse. Quīn etiam, quod necessāriō rem coāctus Caesarī ēnūntiārit, intellegere sēsē, quantō id cum perīculō fēcerit, et ob eam causam, quam diū potuerit, tacuisse.

Dumnorix shown to be hostile to the Romans.

18. Caesar hāc ōrātiōne Liscī Dumnorīgem, Dīvitiācī frātrem, dēsīgnārī sentiēbat; sed, quod plūribus praesentibus eās rēs jactārī nōlēbat, celeriter concilium dīmittit, Liscum retinet. Quaerit ex sōlō ea, quae in conventū dīxerat; dīcit līberius atque audācius. Eadem sēcrētō ab aliīs quaerit, reperit esse vēra: Ipsum esse Dumnorīgem, summā audāciā, māgnā apud plēbem propter līberālitātem grātiā, cupidum rērum novārum. Complūrēs annōs portōria reliquaque omnia Haeduōrum vectīgālia parvō pretiō redēmpta habēre, propterea quod illō licente contrā licērī audeat nēmō. Hīs rēbus et suam rem familiārem auxisse et facultātēs ad largiendum māgnās comparāsse; māgnum numerum equitātūs suō sūmptū semper alere et circum sē habēre, neque sōlum domī, sed etiam apud fīnitimās cīvitātēs largiter posse, atque hūjus potentiae causā mātrem in Biturīgibus hominī illīc nōbilissimō ac potentissimō collocāsse; ipsum ex Helvētiīs uxōrem habēre, sorōrem ex mātre et propinquās suās nūptum in

aliās cīvitātēs collocāsse. Favēre et cupere Helvētiīs propter eam affīnitātem, ōdisse etiam suō nōmine Caesarem et Rōmānōs, quod eōrum adventū potentia ējus dēminūta et Dīvitiācus frāter in antīquum locum grātiae atque honōris sit restitūtus. Sī quid accidat Rōmānīs, summam in spem per Helvētiōs rēgnī obtinendī venīre; imperiō populī Rōmānī nōn modo dē rēgnō, sed etiam dē eā, quam habeat, grātiā dēspērāre.

Reperiēbat etiam in quaerendō Caesar, quod proelium equestre adversum paucīs ante diēbus esset factum, initium ējus fugae factum ā Dumnorīge atque ējus equitibus (nam equitātuī, quem auxiliō Caesarī Haeduī mīserant, Dumnorīx praeerat), eōrum fugā reliquum esse equitātum perterritum.

Caesar proposes punishing Dumnorix.

19. Quibus rēbus cognitīs, cum ad hās suspīciōnēs certissimae rēs accēderent, quod per fīnēs Sēquanōrum Helvētiōs trādūxisset, quod obsidēs inter eōs dandōs cūrāsset, quod ea omnia nōn modo injussū suō et cīvitātis, sed etiam īnscientibus ipsīs fēcisset, quod ā magistrātū Haeduōrum accūsārētur, satis esse causae arbitrābātur, quārē in eum aut ipse animadverteret, aut cīvitātem animadvertere jubēret.

Hīs omnibus rēbus ūnum repūgnābat, quod Dīvitiācī frātris summum in populum Rōmānum studium, summam in sē voluntātem, ēgregiam fidem, jūstitiam, temperantiam cognōverat; nam, nē ējus suppliciō Dīvitiācī animum offenderet, verēbātur. Itaque priusquam quicquam cōnārētur, Dīvitiācum ad sē vocārī jubet et, cotīdiānīs interpretibus remōtīs, per C. Valerium Troucillum, prīncipem Galliae prōvinciae, familiārem suum, cui sum-

mam omnium rērum fidem habēbat, cum eō colloquitur; simul commonefacit, quae ipsō praesente in conciliō Gallōrum dē Dumnorīge sint dicta, et ostendit, quae sēparātim quisque dē eō apud sē dīxerit. Petit atque hortātur, ut sine ējus offēnsiōne animī vel ipse dē eō causā cognitā statuat, vel cīvitātem statuere jubeat.

At the solicitation of Divitiacus, Caesar pardons Dumnorix.

20. Dīvitiācus multīs cum lacrimīs Caesarem complexus obsecrāre coepit, nē quid gravius in frātrem statueret:

Scīre sē, illa esse vēra, nec quemquam ex eō plūs quam sē dolōris capere, propterea quod, cum ipse grātiā plūrimum domī atque in reliquā Galliā, ille minimum propter adulēscentiam posset, per sē crēvisset; quibus opibus ac nervīs nōn sōlum ad minuendam grātiam, sed paene ad perniciem suam ūterētur. Sēsē tamen et amōre frāternō et exīstimātiōne vulgī commovērī. Quod sī quid eī ā Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amīcitiae apud eum tenēret, nēminem exīstimātūrum, nōn suā voluntāte factum; quā ex rē futūrum, utī tōtīus Galliae animī ā sē āverterentur.

Haec cum plūribus verbīs flēns ā Caesare peteret, Caesar ējus dextram prēndit; cōnsōlātus rogat, fīnem ōrandī faciat; tantī ējus apud sē grātiam esse ostendit, utī et reī pūblicae injūriam et suum dolōrem ējus voluntātī ac precibus condōnet. Dumnorīgem ad sē vocat, frātrem adhibet; quae in eō reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae cīvitās querātur, prōpōnit; monet, ut in reliquum tempus omnēs suspīciōnēs vītet; praeterita sē Dīvitiācō frātrī condōnāre dīcit. Dumnorīgī cūstōdēs pōnit, ut, quae agat, quibuscum loquātur, scīre possit.

Caesar plans a flank movement.

21. Eōdem diē ab explōrātōribus certior factus, hostēs sub monte cōnsēdisse mīlia passuum ab ipsīus castrīs octō, quālis esset nātūra montis et quālis in circuitū ascēnsus, quī cognōscerent, mīsit. Renūntiātum est, facilem esse. Dē tertiā vigiliā T. Labiēnum, lēgātum prō praetōre, cum duābus legiōnibus et eīs ducibus, quī iter cognōverant, summum jugum montis ascendere jubet; quid suī cōnsilī sit, ostendit. Ipse dē quārtā vigiliā eōdem itinere, quō hostēs ierant, ad eōs contendit equitātumque omnem ante sē mittit. P. Cōnsidius, quī reī mīlitāris perītissimus habēbātur et in exercitū L. Sullae et posteā in M. Crassī fuerat, cum explōrātōribus praemittitur.

The plan fails in consequence of Considius's blunder.

22. Prīmā lūce, cum summus mōns ā Labiēnō tenērētur, ipse ab hostium castrīs nōn longius mīlle et quīngentīs passibus abesset, neque, ut posteā ex captīvīs comperit, aut ipsīus adventus aut Labiēnī cognitus esset, Cōnsidius equō admissō ad eum accurrit, dīcit montem, quem ā Labiēnō occupārī voluerit, ab hostibus tenērī; id sē ā Gallicīs armīs atque īnsīgnibus cognōvisse. Caesar suās cōpiās in proximum collem subdūcit, aciem īnstruit. Labiēnus, ut erat eī praeceptum ā Caesare, nē proelium committeret, nisi ipsīus cōpiae prope hostium castra vīsae essent, ut undique ūnō tempore in hostēs impetus fieret, monte occupātō nostrōs exspectābat proeliōque abstinēbat. Multō dēnique diē per explōrātōrēs Caesar cognōvit, et montem ā suīs tenērī et Helvētiōs castra mōvisse et Cōnsidium timōre perterritum, quod nōn vīdisset, prō vīsō sibi renūntiāsse. Eō diē, quō cōnsuē-

rat intervāllō, hostēs sequitur et mīlia passuum tria ab eōrum castrīs castra pōnit.

Caesar turns to Bibracte. The Helvetii follow.

23. Postrīdiē ējus diēī, quod omnīnō bīduum supererat, cum exercituī frūmentum mētīrī oportēret, et quod ā Bibracte, oppidō Haeduōrum longē māximō et cōpiōsissimō, nōn amplius mīlibus passuum XVIII aberat, reī frūmentāriae prōspiciendum exīstimāvit; iter ab Helvētiīs āvertit ac Bibracte īre contendit. Ea rēs per fugitīvōs L. Aemilī, decuriōnis equitum Gallōrum, hostibus nūntiātur. Helvētiī, seu quod timōre perterritōs Rōmānōs discēdere ā sē exīstimārent (eō magis quod prīdiē, superiōribus locīs occupātīs, proelium nōn commīsissent), sīve eō, quod rē frūmentāriā interclūdī posse cōnfīderent, commūtātō cōnsiliō atque itinere conversō nostrōs ā novissimō agmine īnsequī ac lacessere coepērunt.

Crushing defeat of the Helvetii.

24. Postquam id animum advertit, cōpiās suās Caesar in proximum collem subdūcit equitātumque, quī sustinēret hostium impetum, mīsit. Ipse interim in colle mediō triplicem aciem īnstrūxit legiōnum quattuor veterānārum; sed in summō jugō duās legiōnēs quās in Galliā citeriōre proximē cōnscrīpserat et omnia auxilia collocārī ac tōtum montem hominibus complērī, et intereā sarcinās in ūnum locum cōnferrī et eum ab hīs quī in superiōre aciē cōnstiterant, mūnīrī jussit. Helvētiī cum omnibus suīs carrīs secūtī impedīmenta in ūnum locum contulērunt; ipsī, cōnfertissimā aciē rējectō nostrō equitātū, phalange factā sub prīmam nostram aciem successērunt.

25. Caesar, prīmum suō, deinde omnium ex cōnspectū

remōtīs equīs, ut aequātō omnium perīculō spem fugae tolleret, cohortātus suōs proelium commīsit. Mīlitēs ē locō superiōre pīlīs missīs facile hostium phalangem perfrēgērunt. Eā disjectā, gladiīs dēstrictīs in eōs impetum fēcērunt. Gallīs māgnō ad pūgnam erat impedīmentō, quod, plūribus eōrum scūtīs ūnō ictū pīlōrum trānsfīxīs et colligātīs, cum ferrum sē īnflexisset, neque ēvellere neque sinistrā impedītā satis commodē pūgnāre poterant, multī ut diū jactātō bracchiō praeoptārent scūtum manū ēmittere et nūdō corpore pūgnāre.

Tandem vulneribus dēfessī et pedem referre et, quod mōns suberat circiter mīlle passuum eō sē recipere coepērunt. Captō monte et succēdentibus nostrīs, Bōjī et Tulingī, quī hominum mīlibus circiter xv agmen hostium claudēbant et novissimīs praesidiō erant, ex itinere nostrōs ab latere apertō aggressī circumvenīre, et id cōnspicātī Helvētiī, quī in montem sēsē recēperant, rūrsus īnstāre et proelium redintegrāre coepērunt. Rōmānī conversa sīgna bipertītō intulērunt, prīma et secunda aciēs, ut victīs ac summōtīs resisteret, tertia, ut venientēs sustinēret.

26. Ita ancipitī proeliō diū atque ācriter pūgnātum est. Diūtius cum sustinēre nostrōrum impetūs nōn possent, alterī sē, ut coeperant, in montem recēpērunt, alterī ad impedīmenta et carrōs suōs sē contulērunt. Nam hōc tōtō proeliō, cum ab hōrā septimā ad vesperum pūgnātum sit, āversum hostem vidēre nēmō potuit. Ad multam noctem, etiam ad impedīmenta pūgnātum est, proptereā quod prō vāllō carrōs objēcerant et ē locō superiōre in nostrōs venientēs tēla coniciēbant, et nōnnūllī inter carrōs raedāsque matarās ac trāgulās subiciēbant nostrōsque vulnerābant. Diū cum esset pūgnātum, impedīmentīs

castrīsque nostrī potītī sunt. Ibi Orgetorīgis fīlia atque ūnus ē fīliīs captus est.

Ex eō proeliō circiter hominum mīlia cxxx superfuērunt eāque tōtā nocte continenter iērunt; nūllam partem noctis itinere intermissō, in fīnēs Lingonum diē quārtō pervēnērunt, cum et propter vulnera mīlitum et propter sepultūram occīsōrum nostrī trīduum morātī eōs sequī nōn potuissent. Caesar ad Lingonas litterās nūntiōsque mīsit, nē eōs frūmentō nēve aliā rē juvārent; quī sī jūvissent, sē eōdem locō, quō Helvētiōs, habitūrum. Ipse trīduō intermissō cum omnibus cōpiīs eōs sequī coepit.

The Helvetii and their allies surrender.

27. Helvētiī omnium rērum inopiā adductī lēgātōs dē dēditiōne ad eum mīsērunt. Quī cum eum in itinere convēnissent sēque ad pedēs prōjēcissent suppliciterque locūtī flentēs pācem petīssent, atque eōs in eō locō, quō tum essent, suum adventum exspectāre jussisset, pāruērunt. Eō postquam Caesar pervēnit, obsidēs, arma, servōs, quī ad eōs perfūgissent, poposcit. Dum ea conquīruntur et cōnferuntur, nocte intermissā, circiter hominum mīlia vi ējus pāgī, quī Verbigenus appellātur, sīve timōre perterritī, nē armīs trāditīs suppliciō afficerentur, sīve spē salūtis inductī, quod in tantā multitūdine dēditīciōrum suam fugam aut occultārī aut omnīnō ignōrārī posse exīstimārent, prīmā nocte ē castrīs Helvētiōrum ēgressī ad Rhēnum fīnēsque Germānōrum contendērunt.

Caesar orders them to return to their homes.

28. Quod ubi Caesar resciit, quōrum per fīnēs ierant, hīs, utī conquīrerent et redūcerent, sī sibi pūrgātī esse

vellent, imperāvit; reductōs in hostium numerō habuit; reliquōs omnēs, obsidibus, armīs, perfugīs trāditīs, in dēditiōnem accēpit. Helvētiōs, Tulingōs, Latobrīgōs in fīnēs suōs, unde erant profectī, revertī jussit; et, quod omnibus frūgibus āmissīs domī nihil erat, quō famem tolerārent, Allobrogibus imperāvit, ut eīs frūmentī cōpiam facerent; ipsōs oppida vīcōsque, quōs incenderant, restituere jussit.

Id eā māximē ratiōne fēcit, quod nōluit eum locum, unde Helvētiī discesserant, vacāre, nē propter bonitātem agrōrum Germānī, quī trāns Rhēnum incolunt, ē suīs fīnibus in Helvētiōrum fīnēs trānsīrent et fīnitimī Galliae prōvinciae Allobrogibusque essent. Bōjōs, petentibus Haeduīs, quod ēgregiā virtūte erant cognitī, ut in fīnibus suīs collocārent, concessit; quibus illī agrōs dedērunt, quōsque posteā in parem jūris lībertātisque condiciōnem, atque ipsī erant, recēpērunt.

The number of the Helvetii and their allies.

29. In castrīs Helvētiōrum tabulae repertae sunt litterīs Graecīs cōnfectae et ad Caesarem relātae, quibus in tabulīs nōminātim ratiō cōnfecta erat, quī numerus domō exīsset eōrum, quī arma ferre possent, et item sēparātim puerī, senēs mulierēsque. Quārum omnium rērum summa erat capitum Helvētiōrum mīlia CCLXIII, Tulingōrum mīlia XXXVI, Latobrīgōrum XIIII, Rauracōrum XXIII, Bōjōrum XXXII; ex hīs, quī arma ferre possent, ad mīlia nōnāgintā duo. Summa omnium fuērunt ad mīlia CCCLXVIII. Eōrum, quī domum rediērunt, cēnsū habitō, ut Caesar imperāverat, repertus est numerus mīlium C et X.

CHAPTERS 30–54.—THE WAR WITH ARIOVISTUS.

The Gallic chiefs request a conference with Caesar.

30. Bellō Helvētiōrum cōnfectō tōtīus ferē Galliae lēgātī, prīncipēs cīvitātum, ad Caesarem grātulātum convēnērunt: Intellegere sēsē, tametsī prō veteribus Helvētiōrum injūriīs populī Rōmānī ab hīs poenās bellō repetīsset, tamen eam rem nōn minus ex ūsū terrae Galliae quam populī Rōmānī accidisse, proptereā quod eō cōnsiliō flōrentissimīs rēbus domōs suās Helvētiī relīquissent, utī tōtī Galliae bellum īnferrent imperiōque potīrentur locumque domiciliō ex māgnā cōpiā dēligerent, quem ex omnī Galliā opportūnissimum ac frūctuōsissimum jūdicāssent, reliquāsque cīvitātēs stīpendiāriās habērent.

Petiērunt, utī sibi concilium tōtīus Galliae in diem certam indīcere idque Caesaris voluntāte facere licēret; sēsē habēre quāsdam rēs, quās ex commūnī cōnsēnsū ab eō petere vellent. Eā rē permissā diem conciliō cōnstituērunt et jūre jūrandō, nē quis ēnūntiāret, nisi quibus commūnī cōnsiliō mandātum esset, inter sē sānxērunt.

The conference. The Gauls complain of Ariovistus's tyranny and beg for Caesar's help.

31. Eō conciliō dīmissō īdem prīncipēs cīvitātum, quī ante fuerant, ad Caesarem revertērunt petiēruntque, ut sibi sēcrētō dē suā omniumque salūte cum eō agere licēret. Eā rē impetrātā sēsē omnēs flentēs Caesarī ad pedēs prōjēcērunt: Nōn minus sē id contendere et labōrāre, nē ea, quae dīxissent, ēnūntiārentur, quam utī ea, quae vellent, impetrārent, propterea quod, sī ēnūntiātum esset, summum in cruciātum sē ventūrōs vidērent.

Locūtus est prō hīs Dīvitiācus Haeduus: Galliae tōtīus factiōnēs esse duās; hārum alterius prīncipātum tenēre Haeduōs, alterius Arvernōs. Hī cum tantopere dē potentātū inter sē multōs annōs contenderent, factum esse, utī ab Arvernīs Sēquanīsque Germānī mercēde arcesserentur. Hōrum prīmō circiter mīlia xv Rhēnum trānsīsse; posteāquam agrōs et cultum et cōpiās Gallōrum hominēs ferī ac barbarī adamāssent, trāductōs plūrēs; nunc esse in Galliā ad centum et xx mīlium numerum. Cum hīs Haeduōs eōrumque clientēs semel atque iterum armīs contendisse; māgnam calamitātem pulsōs accēpisse, omnem nōbilitātem, omnem senātum, omnem equitātum āmīsisse. Quibus proeliīs calamitātibusque frāctōs, quī et suā virtūte et populī Rōmānī hospitiō atque amīcitiā plūrimum ante in Galliā potuissent, coāctōs esse Sēquanīs obsidēs dare nōbilissimōs cīvitātis et jūre jūrandō cīvitātem obstringere, sēsē neque obsidēs repetītūrōs neque auxilium ā populō Rōmānō implōrātūrōs, neque recūsātūrōs, quō minus perpetuō sub illōrum diciōne atque imperiō essent. Ūnum sē esse ex omnī cīvitāte Haeduōrum, quī addūcī nōn potuerit, ut jūrāret aut līberōs suōs obsidēs daret. Ob eam rem sē ex cīvitāte profūgisse et Rōmam ad senātum vēnisse auxilium postulātum, quod sōlus neque jūre jūrandō neque obsidibus tenērētur.

Sed pējus victōribus Sēquanīs quam Haeduīs victīs accidisse, propetereā quod Ariovistus, rēx Germānōrum, in eōrum fīnibus cōnsēdisset tertiamque partem agrī Sēquanī, quī esset optimus tōtīus Galliae, occupāvisset, et nunc dē alterā parte tertiā Sēquanōs dēcēdere jubēret, propetereā quod paucīs mēnsibus ante Harūdum mīlia hominum xxiiii ad eum vēnissent, quibus locus ac sēdēs parārentur. Futūrum esse paucīs annīs, utī omnēs ex Galliae fīnibus

pellerentur atque omnēs Germānī Rhēnum trānsīrent; neque enim cōnferendum esse Gallicum cum Germānōrum agrō, neque hanc cōnsuētūdinem vīctūs cum illā comparandam.

Ariovistum autem, ut semel Gallōrum cōpiās proeliō vīcerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbē et crūdēliter imperāre, obsidēs nōbilissimī cūjusque līberōs poscere et in eōs omnia exempla cruciātūsque ēdere, sī qua rēs nōn ad nūtum aut ad voluntātem ējus facta sit. Hominem esse barbarum, īrācundum, temerārium; nōn posse ējus imperia diūtius sustinēre. Nisi quid in Caesare populōque Rōmānō sit auxilī, omnibus Gallīs idem esse faciendum, quod Helvētiī fēcerint, ut domō ēmigrent, aliud domicilium, aliās sēdēs, remōtās ā Germānīs, petant fortūnamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec sī ēnūntiāta Ariovistō sint, nōn dubitāre, quīn dē omnibus obsidibus, quī apud eum sint, gravissimum supplicium sūmat. Caesarem vel auctōritāte suā atque exercitūs vel recentī victōriā vel nōmine populī Rōmānī dēterrēre posse, nē mājor multitūdō Germānōrūm Rhēnum trādūcātur, Galliamque omnem ab Ariovistī injūriā posse dēfendere.

Plight of the Sequani.

32. Hāc ōrātiōne ab Dīvitiācō habitā, omnēs, quī aderant, māgnō flētū auxilium ā Caesare petere coepērunt. Animadvertit Caesar, ūnōs ex omnibus Sēquanōs nihil eārum rērum facere, quās cēterī facerent, sed trīstēs capite dēmissō terram intuērī. Ējus reī quae causa esset, mīrātus ex ipsīs quaesiit. Nihil Sēquanī respondēre, sed in eādem trīstitiā tacitī permanēre. Cum ab hīs saepius quaereret neque ūllam omnīnō vōcem exprimere posset, īdem Dīvitiācus Haeduus respondit: Hōc esse miseriōrem et graviō-

rem fortūnam Sēquanōrum quam reliquōrum, quod sōlī nē in occultō quidem querī neque auxilium implōrāre audērent absentisque Ariovistī crūdēlitātem, velut sī cōram adesset, horrērent, propterea quod reliquīs tamen fugae facultās darētur, Sēquanīs vērō, quī intrā fīnēs suōs Ariovistum recēpissent, quōrum oppida omnia in potestāte ējus essent, omnēs cruciātūs essent perferendī.

Caesar decides that Ariovistus's present power is dangerous.

33. Hīs rēbus cognitīs Caesar Gallōrum animōs verbīs cōnfīrmāvit pollicitusque est, sibi eam rem cūrae futūram; māgnam sē habēre spem, et beneficiō suō et auctōritāte adductum Ariovistum fīnem injūriīs factūrum. Hāc ōrātiōne habitā concilium dīmīsit. Et secundum ea multae rēs eum hortābantur, quārē sibi eam rem cōgitandam et suscipiendam putāret, in prīmīs, quod Haeduōs, frātrēs cōnsanguineōsque saepenumerō ā senātū appellātōs, in servitūte atque in diciōne vidēbat Germānōrum tenērī, eōrumque obsidēs esse apud Ariovistum ac Sēquanōs intellegēbat; quod in tantō imperiō populī Rōmānī turpissimum sibi et reī pūblicae esse arbitrābātur. Paulātim autem Germānōs cōnsuēscere Rhēnum trānsīre, et in Galliam māgnam eōrum multitūdinem venīre, populō Rōmānō perīculōsum vidēbat; neque sibi hominēs ferōs ac barbarōs temperātūrōs exīstimābat, quīn, cum omnem Galliam occupāvissent, ut ante Cimbrī Teutonīque fēcissent, in prōvinciam exīrent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sēquanōs ā prōvinciā nostrā Rhodanus dīvideret; quibus rēbus quam mātūrrimē occurrendum putābat. Ipse autem Ariovistus tantōs sibi spīritūs, tantam arrogantiam sūmpserat, ut ferendus nōn vidērētur.

Ariovistus rejects Caesar's request for a conference.

34. Quam ob rem placuit eī, ut ad Ariovistum lēgātōs mitteret, quī ab eō postulārent, utī aliquem locum medium utrīusque colloquiō dēligeret; velle sēsē dē rē pūblicā et summīs utrīusque rēbus cum eō agere. Eī lēgātiōnī Ariovistus respondit: Sī quid ipsī ā Caesare opus esset, sēsē ad eum ventūrum fuisse; sī quid ille sē velit, illum ad sē venīre oportēre. Praetereā sē neque sine exercitū in eās partēs Galliae venīre audēre, quās Caesar possidēret, neque exercitum sine māgnō commeātū atque mōlīmentō in ūnum locum contrahere posse. Sibi autem mīrum vidērī, quid in suā Galliā, quam bellō vīcisset, aut Caesarī aut omnīnō populō Rōmānō negōtī esset.

Caesar's demands.

35. Hīs respōnsīs ad Caesarem relātīs, iterum ad eum Caesar lēgātōs cum hīs mandātīs mittit: Quoniam tantō suō populīque Rōmānī beneficiō affectus (cum in cōnsulātū suō rēx atque amīcus ā senātū appellātus esset) hanc sibi populōque Rōmānō grātiam referret, ut in colloquium venīre invītātus gravārētur neque dē commūnī rē dīcendum sibi et cognōscendum putāret, haec esse, quae ab eō postulāret: prīmum, nē quam multitūdinem hominum amplius trāns Rhēnum in Galliam trādūceret; deinde, obsidēs, quōs habēret ab Haeduīs, redderet, Sēquanīsque permitteret, ut, quōs illī habērent, voluntāte ējus reddere illīs licēret; nēve Haeduōs injūriā lacesseret, nēve hīs sociīsque eōrum bellum īnferret.

Sī id ita fēcisset, sibi populōque Rōmānō perpetuam grātiam atque amīcitiam cum eō futūram; sī nōn impetrāret, sēsē, quoniam M. Messālā, M. Pīsōne cōnsulibus senātus cēnsuisset, utī, quīcumque Galliam prōvinciam

obtinēret, quod commodō reī pūblicae facere posset, Haeduōs cēterōsque amīcōs populī Rōmānī dēfenderet, sē Haeduōrum injūriās nōn neglēctūrum.

Ariovistus condemns Caesar's interference, and defies his power.

36. Ad haec Ariovistus respondit: Jūs esse bellī, ut, quī vīcissent, eīs, quōs vīcissent, quem ad modum vellent, imperārent; item populum Rōmānum victīs nōn ad alterius praescrīptum, sed ad suum arbitrium imperāre cōnsuēsse. Sī ipse populō Rōmānō nōn praescrīberet, quem ad modum suō jūre ūterētur, nōn oportēre sē ā populō Rōmānō in suō jūre impedīrī.

Haeduōs sibi, quoniam bellī fortūnam temptāssent et armīs congressī ac superātī essent, stīpendiāriōs esse factōs. Māgnam Caesarem injūriam facere, quī suō adventū vectīgālia sibi dēteriōra faceret. Haeduīs sē obsidēs redditūrum nōn esse, neque hīs neque eōrum sociīs injūriā bellum illātūrum, sī in eō manērent, quod convēnisset, stīpendiumque quotannīs penderent; sī id nōn fēcissent, longē eīs frāternum nōmen populī Rōmānī āfutūrum. Quod sibi Caesar dēnūntiāret, sē Haeduōrum injūriās nōn neglēctūrum, nēminem sēcum sine suā perniciē contendisse. Cum vellet, congrederētur; intellēctūrum, quid invictī Germānī, exercitātissimī in armīs, quī inter annōs XIIII tēctum nōn subīssent, virtūte possent.

Fresh complaints of German aggression.

37. Haec eōdem tempore Caesarī mandāta referēbantur, et lēgātī ab Haeduīs et ā Trēverīs veniēbant: Haeduī questum, quod Harūdēs, quī nūper in Galliam trānsportātī essent, fīnēs eōrum populārentur; sēsē nē obsidibus quidem datīs pācem Ariovistī redimere potuisse;

Trēverī autem, pāgōs centum Suēbōrum ad rīpās Rhēnī cōnsēdisse, quī Rhēnum trānsīre cōnārentur; hīs praeesse Nasuam et Cimberium frātrēs. Quibus rēbus Caesar vehementer commōtus mātūrandum sibi exīstimāvit, nē, sī nova manus Suēbōrum cum veteribus cōpiīs Ariovistī sēsē conjūnxisset, minus facile resistī posset. Itaque rē frūmentāriā, quam celerrimē potuit, comparātā, māgnīs itineribus ad Ariovistum contendit.

Importance of Vesontio as a military base. Its situation.

38. Cum triduī viam prōcessisset, nūntiātum est eī, Ariovistum cum suīs omnibus cōpiīs ad occupandum Vesontiōnem, quod est oppidum māximum Sēquanōrum, contendere, triduīque viam ā suīs fīnibus prōcessisse. Id nē accideret, māgnopere sibi praecavendum Caesar exīstimābat. Namque omnium rērum, quae ad bellum ūsuī erant, summa erat in eō oppidō facultās, idque nātūrā locī sīc mūniēbātur, ut māgnam ad dūcendum bellum daret facultātem, propтereā quod flūmen Dubis ut circinō circumductum paene tōtum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est nōn amplius pedum mīlle sexcentōrum, quā flūmen intermittit, mōns continet māgnā altitūdine, ita, ut rādīcēs montis ex utrāque parte rīpae flūminis contingant. Hunc mūrus circumdatus arcem efficit et cum oppidō conjungit. Hūc Caesar māgnīs nocturnīs diurnīsque itineribus contendit occupātōque oppidō ibi praesidium collocat.

Panic seizes the Roman army.

39. Dum paucōs diēs ad Vesontiōnem reī frūmentāriae commeātūsque causā morātur, ex percontātiōne nostrōrum vōcibusque Gallōrum ac mercātōrum, quī ingentī māgnitūdine corporum Germānōs, incrēdibilī virtūte atque ex-

ercitātiōne in armīs esse praedicābant (saepenumerō sēsē cum hīs congressōs nē vultum quidem atque aciem oculōrum dīcēbant ferre potuisse), tantus subitō timor omnem exercitum occupāvit, ut nōn mediocriter omnium mentēs animōsque perturbāret. Hīc prīmum ortus est ā tribūnīs mīlitum, praefectīs reliquīsque, quī ex urbe amīcitiae causā Caesarem secūtī nōn māgnum in rē mīlitārī ūsum habēbant; quōrum alius aliā causā illātā, quam sibi ad proficīscendum necessāriam esse dīceret, petēbat, ut ējus voluntāte discēdere licēret; nōnnūllī pudōre adductī, ut timōris suspīciōnem vītārent, remanēbant. Hī neque vultum fingere neque interdum lacrimās tenēre poterant; abditī in tabernāculīs aut suum fātum querēbantur aut cum familiāribus suīs commūne perīculum miserābantur. Vulgō tōtīs castrīs testāmenta obsīgnābantur. Hōrum vōcibus ac timōre paulātim etiam eī, quī māgnum in castrīs ūsum habēbant, mīlitēs centuriōnēsque, quīque equitātuī praeerant, perturbābantur. Quī sē ex hīs minus timidōs exīstimārī volēbant, nōn sē hostem verērī, sed angustiās itineris et māgnitūdinem silvārum, quae intercēderent inter ipsōs atque Ariovistum, aut rem frūmentāriam, ut satis commodē supportārī posset, timēre dīcēbant. Nōnnūllī etiam Caesarī nūntiābant, cum castra movērī ac sīgna ferrī jussisset, nōn fore dictō audientēs mīlitēs neque propter timōrem sīgna lātūrōs.

Caesar rebukes the timidity of his troops. Their courage is restored.

40. Haec cum animadvertisset, convocātō cōnsiliō omniumque ōrdinum ad id cōnsilium adhibitīs centuriōnibus, vehementer eōs incūsāvit: prīmum, quod, aut quam in partem aut quō cōnsiliō dūcerentur, sibi quaerendum

aut cōgitandum putārent. Ariovistum sē cōnsule cupidissimē populī Rōmānī amīcitiam appetīsse; cūr hunc tam temere quisquam ab officiō discessūrum jūdicāret? Sibi quidem persuādērī, cognitīs suīs postulātīs atque aequitāte condiciōnum perspectā, eum neque suam neque populī Rōmānī grātiam repudiātūrum. Quod sī furōre atque āmentiā impulsus bellum intulisset, quid tandem verērentur? aut cūr dē suā virtūte aut dē ipsīus dīligentiā dēspērārent? Factum ējus hostis perīculum patrum nostrōrum memoriā, cum Cimbrīs et Teutonīs ā Gāiō Mariō pulsīs nōn minōrem laudem exercitus quam ipse imperātor meritus vidēbātur; factum etiam nūper in Italiā servīlī tumultū, quōs tamen aliquid ūsus ac disciplīna, quae ā nōbīs accēpissent, sublevārent. Ex quō jūdicārī posse, quantum habēret in sē bonī cōnstantia, properea quod, quōs aliquamdiū inermēs sine causā timuissent, hōs posteā armātōs ac victōrēs superāssent.

Dēnique hōs esse eōsdem Germānōs, quibuscum saepenumerō Helvētiī congressī nōn sōlum in suīs, sed etiam in illōrum fīnibus, plērumque superāssent, quī tamen parēs esse nostrō exercituī nōn potuerint. Sī quōs adversum proelium et fuga Gallōrum commovēret, hōs, sī quaererent, reperīre posse, diūturnitāte bellī dēfatīgātīs Gallīs, Ariovistum, cum multōs mēnsēs castrīs sē ac palūdibus tenuisset neque suī potestātem fēcisset, dēspērantēs jam dē pūgnā et dispersōs subitō adortum, magis ratiōne et cōnsiliō quam virtūte vīcisse. Cui ratiōnī contrā hominēs barbarōs atque imperītōs locus fuisset, hāc nē ipsum quidem spērāre nostrōs exercitūs capī posse.

Quī suum timōrem in reī frūmentāriae simulātiōnem angustiāsque itineris cōnferrent, facere arroganter, cum aut dē officiō imperātōris dēspērāre aut praescrībere vidē-

rentur. Haec sibi esse cūrae; frūmentum Sēquanōs, Leucōs, Lingonēs sumministrāre, jamque esse in agrīs frūmenta mātūra; dē itinere ipsōs brevī tempore jūdicātūrōs.

Quod nōn fore dictō audientēs neque sīgna lātūrī dīcantur, nihil sē eā rē commovērī; scīre enim, quibuscumque exercitus dictō audiēns nōn fuerit, aut male rē gestā fortūnam dēfuisse, aut aliquō facinore compertō avāritiam esse convictam; suam innocentiam perpetuā vītā, fēlīcitātem Helvētiōrum bellō esse perspectam.

Itaque sē, quod in longiōrem diem collātūrus fuisset, repraesentātūrum et proximā nocte dē quārtā vigiliā castra mōtūrum, ut quam prīmum intellegere posset, utrum apud eōs pudor atque officium an timor plūs valēret. Quod sī praetereā nēmō sequātur, tamen sē cum sōlā decimā legiōne itūrum, dē quā nōn dubitāret, sibique eam praetōriam cohortem futūram. Huic legiōnī Caesar et indulserat praecipuē et propter virtūtem cōnfīdēbat māximē.

41. Hāc ōrātiōne habitā mīrum in modum conversae sunt omnium mentēs, summaque alacritās et cupiditās bellī gerendī innāta est, prīncepsque decima legiō per tribūnōs mīlitum eī grātiās ēgit, quod dē sē optimum jūdicium fēcisset, sēque esse ad bellum gerendum parātissimam cōnfīrmāvit. Deinde reliquae legiōnēs cum tribūnīs mīlitum et prīmōrum ōrdinum centuriōnibus ēgērunt, utī Caesarī satis facerent; sē neque umquam dubitāsse neque timuisse, neque dē summā bellī suum jūdicium, sed imperātōris esse exīstimāvisse. Eōrum satisfactiōne acceptā et itinere exquīsītō per Dīvitiācum, quod ex Gallīs eī māximam fidem habēbat, ut mīlium amplius quīnquāgintā circuitū locīs apertīs exercitum

dūceret, dē quārtā vigiliā, ut dīxerat, profectus est. Septimō diē, cum iter nōn intermitteret, ab explōrātōribus certior factus est, Ariovistī cōpiās ā nostrīs mīlibus passuum quattuor et xx abesse.

Ariovistus at length proposes a conference.

42. Cognitō Caesaris adventū Ariovistus lēgātōs ad eum mittit: Quod anteā dē colloquiō postulāsset, id per sē fierī licēre, quoniam propius accessisset sēque id sine perīculō facere posse exīstimāret. Nōn respuit condiciōnem Caesar, jamque eum ad sānitātem revertī arbitrābātur, cum id, quod anteā petentī dēnegāsset, ultrō pollicērētur, māgnamque in spem veniēbat, prō suīs tantīs populīque Rōmānī in eum beneficiīs, cognitīs suīs postulātīs, fore, utī pertināciā dēsisteret.

Diēs colloquiō dictus est, ex eō diē quīntus. Interim saepe cum lēgātī ultrō citrōque inter eōs mitterentur, Ariovistus postulāvit, nē quem peditem ad colloquium Caesar addūceret: Verērī sē, nē per īnsidiās ab eō circumvenīrētur; uterque cum equitātū venīret; aliā ratiōne sēsē nōn esse ventūrum. Caesar, quod neque colloquium interpositā causā tollī volēbat neque salūtem suam Gallōrum equitātuī committere audēbat, commodissimum esse statuit, omnibus equīs Gallīs equitibus dētrāctīs, eō legiōnāriōs mīlitēs legiōnis decimae, cui quam māximē cōnfīdēbat, impōnere, ut praesidium quam amīcissimum, sī quid opus factō esset, habēret. Quod cum fieret, nōn irrīdiculē quīdam ex mīlitibus decimae legiōnis dīxit: Plūs, quam pollicitus esset, Caesarem facere; pollicitum, sē in cohortis praetōriae locō decimam legiōnem habitūrum, ad equum rescrībere.

Caesar insists that Ariovistus shall cease his oppression of the Haedui.

43. Plānitiēs erat māgna et in eā tumulus terrēnus satis grandis. Hīc locus aequō ferē spatiō ā castrīs utrīusque aberat. Eō, ut erat dictum, ad colloquium vēnērunt. Legiōnem Caesar, quam equīs dēvexerat, passibus ducentīs ab eō tumulō cōnstituit. Item equitēs Ariovistī parī intervāllō cōnstitērunt. Ariovistus, ex equīs ut colloquerentur et praeter sē dēnōs ut ad colloquium addūcerent, postulāvit.

Ubi eō ventum est, Caesar initiō ōrātiōnis sua senātūsque in eum beneficia commemorāvit, quod rēx appellātus esset ā senātū, quod amīcus, quod mūnera amplissimē missa; quam rem et paucīs contigisse et ā Rōmānīs prō māgnīs hominum officiīs cōnsuēsse tribuī docēbat; illum, cum neque aditum neque causam postulandī jūstam habēret, beneficiō ac līberālitāte suā ac senātūs ea praemia cōnsecūtum. Docēbat etiam, quam veterēs quamque jūstae causae necessitūdinis ipsīs cum Haeduīs intercēderent, quae senātūs cōnsulta, quotiēns, quamque honōrifica in eōs facta essent, ut omnī tempore tōtīus Galliae prīncipātum Haeduī tenuissent, prius etiam quam nostram amīcitiam appetīssent. Populī Rōmānī hanc esse cōnsuētūdinem, ut sociōs atque amīcōs nōn modo suī nihil dēperdere, sed grātiā, dīgnitāte, honōre auctiōrēs vellet esse; quod vērō ad amīcitiam populī Rōmānī attulissent, id eīs ēripī quis patī posset? Postulāvit deinde eadem, quae lēgātīs in mandātīs dederat: nē aut Haeduīs aut eōrum sociīs bellum īnferret; obsidēs redderet; sī nūllam partem Germānōrum domum remittere posset, at nē quōs amplius Rhēnum trānsīre paterētur.

Ariovistus claims prior rights in Gaul. He demands that Caesar withdraw.

44. Ariovistus ad postulāta Caesaris pauca respondit, dē suīs virtūtibus multa praedicāvit: Trānsīsse Rhēnum sēsē nōn suā sponte, sed rogātum et arcessītum ā Gallīs; nōn sine māgnā spē māgnīsque praemiīs domum propinquōsque relīquisse; sēdēs habēre in Galliā ab ipsīs concessās, obsidēs ipsōrum voluntāte datōs; stīpendium capere jūre bellī, quod victōrēs victīs impōnere cōnsuērint. Nōn sēsē Gallīs, sed Gallōs sibi bellum intulisse; omnēs Galliae cīvitātēs ad sē oppūgnandum vēnisse ac contrā sē castra habuisse; eās omnēs cōpiās ā sē ūnō proeliō pulsās ac superātās esse. Sī iterum experīrī velint, sē iterum parātum esse dēcertāre; sī pāce ūtī velint, inīquum esse dē stīpendiō recūsāre, quod suā voluntāte ad id tempus pependerint. Amīcitiam populī Rōmānī sibi ōrnāmentō et praesidiō, nōn dētrīmentō esse oportēre, atque sē hāc spē petīsse. Sī per populum Rōmānum stīpendium remittātur et dēditīciī subtrahantur, nōn minus libenter sēsē recūsātūrum populī Rōmānī amīcitiam quam appetierit.

Quod multitūdinem Germānōrum in Galliam trādūcat, id sē suī mūniendī, nōn Galliae impūgnandae causā facere; ējus reī testimōnium esse, quod nisi rogātus nōn vēnerit, et quod bellum nōn intulerit, sed dēfenderit. Sē prius in Galliam vēnisse quam populum Rōmānum. Numquam ante hōc tempus exercitum populī Rōmānī Galliae prōvinciae fīnibus ēgressum. Quid sibi vellet? Cūr in suās possessiōnēs venīret? Prōvinciam suam hanc esse Galliam, sīcut illam nostram. Ut ipsī concēdī nōn oportēret, sī in nostrōs fīnēs impetum faceret, sīc item nōs esse inīquōs, quod in suō jūre sē interpellārēmus.

Quod frātrēs ā senātū Haeduōs appellātōs dīceret, nōn sē tam barbarum neque tam imperītum esse rērum, ut nōn scīret, neque bellō Allobrogum proximō Haeduōs Rōmānīs auxilium tulisse, neque ipsōs in hīs contentiōnibus, quās Haeduī sēcum et cum Sēquanīs habuissent, auxiliō populī Rōmānī ūsōs esse.

Dēbēre sē suspicārī, simulātā Caesarem amīcitiā, quod exercitum in Galliā habeat, suī opprimendī causā habēre. Quī nisi dēcēdat atque exercitum dēdūcat ex hīs regiōnibus, sēsē illum nōn prō amīcō, sed prō hoste habitūrum. Quod sī eum interfēcerit, multīs sēsē nōbilibus prīncipibusque populī Rōmānī grātum esse factūrum (id sē ab ipsīs per eōrum nūntiōs compertum habēre), quōrum omnium grātiam atque amīcitiam ējus morte redimere posset. Quod sī dēcessisset et līberam possessiōnem Galliae sibi trādidisset, māgnō sē illum praemiō remūnerātūrum et, quaecumque bella gerī vellet, sine ūllō ējus labōre et perīculō cōnfectūrum.

Caesar gives his reasons for refusing.

45. Multa ā Caesare in eam sententiam dicta sunt, quārē negōtiō dēsistere nōn posset: Neque suam neque populī Rōmānī cōnsuētūdinem patī, utī optimē merentēs sociōs dēsereret, neque sē jūdicāre, Galliam potius esse Ariovistī quam populī Rōmānī. Bellō superātōs esse Arvernōs et Rutēnōs ab Quīntō Fabiō Māximō, quibus populus Rōmānus ignōvisset neque in prōvinciam redēgisset neque stīpendium imposuisset. Quod sī antīquissimum quodque tempus spectārī oportēret, populī Rōmānī jūstissimum esse in Galliā imperium; sī jūdicium senātūs observārī oportēret, līberam dēbēre esse Galliam, quam bellō victam suīs lēgibus ūtī voluisset.

The conference is broken up by the treachery of Ariovistus's attendants.

46. Dum haec in colloquiō geruntur, Caesarī nūntiātum est, equitēs Ariovistī propius tumulum accēdere et ad nostrōs adequitāre, lapidēs tēlaque in nostrōs conicere. Caesar loquendī fīnem fecit sēque ad suōs recēpit suīsque imperāvit, nē quod omnīnō tēlum in hostēs rēicerent. Nam etsī sine ūllō perīculō legiōnis dēlēctae cum equitātū proelium fore vidēbat, tamen committendum nōn putābat, ut pulsīs hostibus dīcī posset, eōs ab sē per fidem in colloquiō circumventōs. Posteāquam in vulgus mīlitum ēlātum est, quā arrogantiā in colloquiō Ariovistus ūsus omnī Galliā Rōmānīs interdīxisset, impetumque ut in nostrōs ējus equitēs fēcissent, eaque rēs colloquium ut dirēmisset, multō mājor alacritās studiumque pūgnandī mājus exercituī injectum est.

Caesar refuses a second conference, but sends envoys.

47. Bīduō post Ariovistus ad Caesarem lēgātōs mīsit: Velle sē dē hīs rēbus, quae inter eōs agī coeptae neque perfectae essent, agere cum eō; utī aut iterum colloquiō diem cōnstitueret aut, sī id minus vellet, ex suīs lēgātīs aliquem ad sē mitteret.

Colloquendī Caesarī causa vīsa nōn est, et eō magis, quod prīdiē ējus diēī Germānī retinērī nōn potuerant, quīn in nostrōs tēla conicerent. Lēgātum ex suīs sēsē māgnō cum perīculō ad eum missūrum et hominibus ferīs objectūrum exīstimābat. Commodissimum vīsum est Gāium Valerium Procillum, C. Valerī Cabūrī fīlium, summā virtūte et hūmānitāte adulēscentem, cūjus pater ā Gāiō Valeriō Flaccō cīvitāte dōnātus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam (quā multā

jam Ariovistus longinquā cōnsuētūdine ūtēbātur) et quod in eō peccandī Germānīs causa nōn esset, ad eum mittere, et ūnā Mārcum Metium, quī hospitiō Ariovistī ūtēbātur. Hīs mandāvit, ut, quae dīceret Ariovistus, cognōscerent et ad sē referrent. Quōs cum apud sē in castrīs Ariovistus cōnspexisset, exercitū suō praesente conclāmāvit: Quid ad sē venīrent? an speculandī causā? Cōnantēs dīcere prohibuit et in catēnās conjēcit.

Ariovistus plans to cut off Caesar's supplies. Cavalry practice of the Germans.

48. Eōdem diē castra prōmōvit et mīlibus passuum sex ā Caesaris castrīs sub monte cōnsēdit. Postrīdiē ējus diēī praeter castra Caesaris suās cōpiās trādūxit et mīlibus passuum duōbus ultrā eum castra fēcit eō cōnsiliō, utī frūmentō commeātūque, quī ex Sēquanīs et Haeduīs supportārētur, Caesarem interclūderet. Ex eō diē diēs continuōs quīnque Caesar prō castrīs suās cōpiās prōdūxit et aciem īnstrūctam habuit, ut, sī vellet Ariovistus proeliō contendere, eī potestās nōn deesset.

Ariovistus hīs omnibus diēbus exercitum castrīs continuit, equestrī proeliō cotīdiē contendit. Genus hōc erat pūgnae quō sē Germānī exercuerant. Equitum mīlia erant sex, totidem numerō peditēs velōcissimī ac fortissimī, quōs ex omnī cōpiā singulī singulōs suae salūtis causā dēlēgerant; cum hīs in proeliīs versābantur. Ad eōs sē equitēs recipiēbant; hī, sī quid erat dūrius, concurrēbant; sī quī, graviōre vulnere acceptō, equō dēciderat, circumsistēbant; si quō erat longius prōdeundum aut celerius recipiendum, tanta erat hōrum exercitātiōne celeritās, ut jubīs equōrum sublevātī cursum adaequārent.

Caesar marches past the Germans. He fortifies a second camp.

49. Ubi eum castrīs sē tenēre Caesar intellēxit, nē diūtius commeātū prohibērētur, ultrā eum locum, quō in locō Germānī cōnsēderant, circiter passūs sexcentōs ab hīs, castrīs idōneum locum dēlēgit aciēque triplicī īnstrūctā ad eum locum vēnit. Prīmam et secundam aciem in armīs esse, tertiam castra mūnīre jussit. Hīc locus ab hoste circiter passūs sexcentōs, utī dictum est, aberat. Eō circiter hominum sēdecim mīlia expedīta cum omnī equitātū Ariovistus mīsit, quae cōpiae nostrōs terrērent et mūnītiōne prohibērent. Nihilō sētius Caesar, ut ante cōnstituerat, duās aciēs hostem prōpulsāre, tertiam opus perficere jussit. Mūnītīs castrīs duās ibi legiōnēs relīquit et partem auxiliōrum; quattuor reliquās in castra mājōra redūxit.

The Germans are afraid to fight before the new moon, but engage with part of their troops.

50. Proximō diē īnstitūtō suō Caesar ē castrīs utrīsque cōpiās suās ēdūxit paulumque ā mājōribus castrīs prōgressus aciem īnstrūxit, hostibusque pūgnandī potestātem fēcit. Ubi nē tum quidem eōs prōdīre intellēxit, circiter merīdiem exercitum in castra redūxit. Tum dēmum Ariovistus partem suārum cōpiārum, quae castra minōra oppūgnāret, mīsit. Ācriter utrimque ūsque ad vesperum pūgnātum est. Sōlis occāsū suās cōpiās Ariovistus multīs et illātīs et acceptīs vulneribus in castra redūxit.

Cum ex captīvīs quaereret Caesar, quam ob rem Ariovistus proeliō nōn dēcertāret, hanc reperiēbat causam, quod apud Germānōs ea cōnsuētūdō esset, ut mātrēs familiae eōrum sortibus et vāticinātiōnibus dēclārārent,

utrum proelium committī ex ūsū esset necne; eās ita dīcere, Nōn esse fās Germānōs superāre, sī ante novam lūnam proeliō contendissent.

The Romans and Germans fight a pitched battle.

51. Postrīdiē ējus diēī Caesar praesidiō utrīsque castrīs, quod satis esse vīsum est, relīquit; omnēs ālāriōs in cōnspectū hostium prō castrīs minōribus cōnstituit, quod minus multitūdine mīlitum legiōnāriōrum prō hostium numerō valēbat, ut ad speciem ālāriīs ūterētur; ipse triplicī īnstrūctā aciē ūsque ad castra hostium accessit. Tum dēmum necessāriō Germānī suās cōpiās castrīs ēdūxērunt generātimque cōnstituērunt paribus intervāllīs, Harūdēs, Marcomannōs, Tribocōs, Vangionēs, Nemetēs, Sedusiōs, Suēbōs omnemque aciem suam raedīs et carrīs circumdedērunt, nē qua spēs in fugā relinquerētur. Eō mulierēs imposuērunt, quae ad proelium proficīscentēs passīs manibus flentēs implōrābant, nē sē in servitūtem Rōmānīs trāderent.

52. Caesar singulīs legiōnibus singulōs lēgātōs et quaestōrem praefēcit, utī eōs testēs suae quisque virtūtis habēret; ipse ā dextrō cornū, quod eam partem minimē fīrmam hostium esse animadverterat, proelium commīsit. Ita nostrī ācriter in hostēs sīgnō datō impetum fēcērunt, itaque hostēs repente celeriterque prōcurrērunt, ut spatium pīla in hostēs coniciendī nōn darētur. Rējectīs pīlīs comminus gladiīs pūgnātum est. At Germānī celeriter ex cōnsuētūdine suā phalange factā impetūs gladiōrum excēpērunt. Repertī sunt complūrēs nostrī, quī in phalangem īnsilīrent et scūta manibus revellerent et dēsuper vulnerārent. Cum hostium aciēs ā sinistrō cornū pulsa atque in fugam conjecta esset, ā dextrō

cornū vehementer multitūdine suōrum nostram aciem premēbant. Id cum animadvertisset Pūblius Crassus adulēscēns, quī equitātuī praeerat, quod expedītior erat quam eī, quī inter aciem versābantur, tertiam aciem labōrantibus nostrīs subsidiō mīsit.

Defeat and rout of the Germans.

53. Ita proelium restitūtum est, atque omnēs hostēs terga vertērunt neque prius fugere dēstitērunt, quam ad flūmen Rhēnum, mīlia passuum ex eō locō circiter quīnque, pervēnērunt. Ibi perpaucī aut vīribus cōnfīsī trānāre contendērunt aut lintribus inventīs sibi salūtem repperērunt. In hīs fuit Ariovistus, quī nāviculam dēligātam ad rīpam nactus eā profūgit; reliquōs omnēs cōnsecūtī equitēs nostrī interfēcērunt.

Duae fuērunt Ariovistī uxōrēs, ūna Suēba nātiōne, quam domō sēcum dūxerat, altera Nōrica, rēgis Vocciōnis soror, quam in Galliā dūxerat, ā frātre missam; utraque in eā fugā periit. Duae fīliae hārum altera occīsa, altera capta est.

C. Valerius Procillus, cum ā cūstōdibus in fugā trīnīs catēnīs vinctus traherētur, in ipsum Caesarem hostīs equitātū īnsequentem incidit. Quae quidem rēs Caesarī nōn minōrem quam ipsa victōria voluptātem attulit, quod hominem honestissimum prōvinciae Galliae, suum familiārem et hospitem, ēreptum ē manibus hostium, sibi restitūtum vidēbat, neque ējus calamitāte dē tantā voluptāte et grātulātiōne quicquam fortūna dēminuerat. Hīc sē praesente dē sē ter sortibus cōnsultum dīcēbat, utrum īgnī statim necārētur an in aliud tempus reservārētur; sortium beneficiō sē esse incolumem. Item M. Metius repertus et ad eum reductus est.

Caesar places his troops in winter quarters. He himself sets out for cisalpine Gaul.

54. Hōc proeliō trāns Rhēnum nūntiātō Suēbī, quī ad rīpās Rhēnī vēnerant, domum revertī coepērunt; quōs, Ubiī quī proximī Rhēnum incolunt, perterritōs īnsecūtī māgnum ex hīs numerum occīdērunt.

Caesar, ūnā aestāte duōbus māximīs bellīs cōnfectīs, mātūrius paulō, quam tempus annī postulābat, in hīberna in Sēquanōs exercitum dēdūxit; hībernīs Labiēnum praeposuit; ipse in citeriōrem Galliam ad conventūs agendōs profectus est.

BOOK II.

Chapters 1–28. — War against the Belgian Confederacy

League of the Belgians against Caesar.

1. Cum esset Caesar in citeriōre Galliā, ita utī suprā dēmōnstrāvimus, crēbrī ad eum rūmōrēs afferēbantur, litterīsque item Labiēnī certior fīēbat, omnēs Belgās, quam tertiam esse Galliae partem dīxerāmus, contrā populum Rōmānum conjūrāre obsidēsque inter sē dare. Conjūrandī hās esse causās: prīmum, quod verērentur, nē omnī pācātā Galliā ad eōs exercitus noster addūcerētur; deinde, quod ab nōnnūllīs Gallīs sollicitārentur, partim quī, ut Germānōs diūtius in Galliā versārī nōluerant, ita populī Rōmānī exercitum hiemāre atque inveterāscere in Galliā molestē ferēbant, partim quī mōbilitāte et levitāte animī novīs imperiīs studēbant; ab nōnnūllīs etiam, quod in Galliā ā potentiōribus atque eīs, quī ad condūcendōs hominēs facultātēs habēbant, vulgō rēgna occupābantur, quī minus facile eam rem imperiō nostrō cōnsequī poterant.

Caesar advances to meet the crisis.

2. Hīs nūntiīs litterīsque commōtus Caesar duās legiōnēs in citeriōre Galliā novās cōnscrīpsit et initā aestāte, in ulteriōrem Galliam quī dēdūceret, Quīntum Pedium lēgātum mīsit. Ipse, cum prīmum pābulī cōpia esse inciperet, ad exercitum vēnit. Dat negōtium Senonibus reliquīsque Gallīs, quī fīnitimī Belgīs erant, utī ea, quae

apud eōs gerantur, cognōscant sēque dē hīs rēbus certiōrem faciant. Hī cōnstanter omnēs nūntiāvērunt, manūs cōgī, exercitum in ūnum locum condūcī. Tum vērō dubitandum nōn exīstimāvit, quīn ad eōs proficīscerētur. Rē frūmentāriā comparātā castra movet diēbusque circiter quīndecim ad fīnēs Belgārum pervēnit.

The Remi espouse the Roman cause.

3. Eō cum dē imprōvīsō celeriusque omnī opīniōne vēnisset, Rēmī, quī proximī Galliae ex Belgīs sunt, ad eum lēgātōs Iccium et Andecumborium, prīmōs cīvitātis, mīsērunt, quī dīcerent, sē suaque omnia in fidem atque in potestātem populī Rōmānī permittere, neque sē cum Belgīs reliquīs cōnsēnsisse neque contrā populum Rōmānum omnīnō conjūrāsse, parātōsque esse et obsidēs dare et imperāta facere et oppidīs recipere et frūmentō cēterīsque rēbus juvāre; reliquōs omnēs Belgās in armīs esse, Germānōsque quī cis Rhēnum incolant, sēsē cum hīs conjūnxisse, tantumque esse eōrum omnium furōrem, ut nē Suessiōnēs quidem, frātrēs cōnsanguineōsque suōs, quī eōdem jūre et īsdem lēgibus ūtantur, ūnum imperium ūnumque magistrātum cum ipsīs habeant, dēterrēre potuerint, quīn cum hīs cōnsentīrent.

Fighting strength of the Belgian tribes.

4. Cum ab hīs quaereret, quae cīvitātēs quantaeque in armīs essent et quid in bellō possent, sīc reperiēbat: Plērōsque Belgās esse ortōs ā Germānīs Rhēnumque antīquitus trāductōs propter locī fertilitātem ibi cōnsēdisse, Gallōsque, quī ea loca incolerent, expulisse, sōlōsque esse, quī patrum nostrōrum memoriā omnī Galliā vexātā Teutonōs Cimbrōsque intrā suōs fīnēs ingredī prohibuerint;

quā ex rē fierī, utī eārum rērum memoriā māgnam sibi auctōritātem māgnōsque spīritūs in rē mīlitārī sūmerent.

Dē numerō eōrum omnia sē habēre explōrāta Rēmī dīcēbant, proptereā quod, propinquitātibus affīnitātibusque conjūnctī, quantam quisque multitūdinem in commūnī Belgārum conciliō ad id bellum pollicitus sit, cognōverint. Plūrimum inter eōs Bellovacōs et virtūte et auctōritāte et hominum numerō valēre; hōs posse cōnficere armāta mīlia centum, pollicitōs ex eō numerō ēlēcta mīlia sexāgintā, tōtīusque bellī imperium sibi postulāre. Suessiōnēs suōs esse fīnitimōs; fīnēs lātissimōs ferācissimōsque agrōs possidēre. Apud eōs fuisse rēgem nostrā etiam memoriā Dīvitiācum, tōtīus Galliae potentissimum, quī cum māgnae partis hārum regiōnum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse rēgem Galbam; ad hunc propter jūstitiam prūdentiamque summam tōtīus bellī omnium voluntāte dēferrī; oppida habēre numerō XII, pollicērī mīlia armāta quīnquāgintā; totidem Nerviōs, quī māximē ferī inter ipsōs habeantur longissimēque absint; quīndecim mīlia Atrebātēs, Ambiānōs decem mīlia, Morinōs XXV mīlia, Menapiōs VII mīlia, Caletōs X mīlia, Veliocassēs et Viromanduōs totidem, Aduatucōs decem et novem mīlia; Condrūsōs, Eburōnēs, Caerōsōs, Paemānōs, quī ūnō nōmine Germānī appellantur, arbitrārī ad XL mīlia.

Caesar takes up a position on the Axona.

5. Caesar Rēmōs cohortātus līberāliterque ōrātiōne prōsecūtus omnem senātum ad sē convenīre prīncipumque līberōs obsidēs ad sē addūcī jussit. Quae omnia ab hīs dīligenter ad diem facta sunt. Ipse Dīvitiācum Haeduum māgnopere cohortātus docet, quantō opere reī pūblicae

commūnisque salūtis intersit, manūs hostium distinērī, nē cum tantā multitūdine ūnō tempore cōnflīgendum sit. Id fierī posse, sī suās cōpiās Haeduī in fīnēs Bellovacōrum intrōdūxerint et eōrum agrōs populārī coeperint. Hīs datīs mandātīs eum ab sē dīmittit.

Postquam omnēs Belgārum cōpiās in ūnum locum coāctās ad sē venīre vīdit, neque jam longē abesse, ab eīs, quōs mīserat, explōrātōribus et ab Rēmīs cognōvit, flūmen Axonam, quod est in extrēmīs Rēmōrum fīnibus, exercitum trādūcere mātūrāvit atque ibi castra posuit. Quae rēs et latus ūnum castrōrum rīpīs flūminis mūniēbat et, post eum quae erant, tūta ab hostibus reddēbat et, commeātūs ab Rēmīs reliquīsque cīvitātibus ut sine perīculō ad eum portārī possent, efficiēbat. In eō flūmine pōns erat. Ibi praesidium pōnit et in alterā parte flūminis Quīntum Titūrium Sabīnum lēgātum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitūdinem pedum duodecim vāllō fossāque duodēvīgintī pedum mūnīrī jubet.

Bibrax, a town of the Remi, attacked by the Belgae.

6. Ab hīs castrīs oppidum Rēmōrum nōmine Bibrax aberat mīlia passuum octō. Id ex itinere māgnō impetū Belgae oppūgnāre coepērunt. Aegrē eō diē sustentātum est. Gallōrum eadem atque Belgārum oppūgnātiō est haec. Ubi, circumjectā multitūdine hominum tōtīs moenibus, undique in mūrum lapidēs jacī coeptī sunt mūrusque dēfēnsōribus nūdātus est, testūdine factā portās succendunt mūrumque subruunt. Quod tum facile fīēbat. Nam cum tanta multitūdō lapidēs ac tēla conicerent, in mūrō cōnsistendī potestās erat nūllī. Cum fīnem oppūgnandī nox fēcisset, Iccius Rēmus, summā nōbilitāte et grātiā inter suōs, quī tum oppidō praefuerat, ūnus ex eīs, quī

lēgātī dē pāce ad Caesarem vēnerant, nūntium ad eum mittit, nisi subsidium sibi summittātur, sēsē diūtius sustinēre nōn posse.

The Belgae abandon the assault on Bibrax.

7. Eō dē mediā nocte Caesar īsdem ducibus ūsus, quī nūntiī ab Icciō vēnerant, Numidās et Crētas sagittāriōs et funditōrēs Baleārēs subsidiō oppidānīs mittit; quōrum adventū et Rēmīs cum spē dēfēnsiōnis studium prōpūgnandī accessit, et hostibus eādem dē causā spēs potiundī oppidī discessit. Itaque paulisper apud oppidum morātī agrōsque Rēmōrum dēpopulātī, omnibus vīcīs aedificiīsque, quō adīre potuerant, incēnsīs, ad castra Caesaris omnibus cōpiīs contendērunt et ā mīlibus passuum minus duōbus castra posuērunt; quae castra, ut fūmō atque īgnibus sīgnificābātur, amplius mīlibus passuum octō in lātitūdinem patēbant.

Caesar prepares for an engagement.

8. Caesar prīmō et propter multitūdinem hostium et propter eximiam opīniōnem virtūtis proeliō supersedēre statuit; cotīdiē tamen equestribus proeliīs, quid hostis virtūte posset et quid nostrī audērent, perīclitābātur. Ubi nostrōs nōn esse īnferiōrēs intellēxit, locō prō castrīs ad aciem īnstruendam nātūrā opportūnō atque idōneō, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex plānitiē ēditus tantum adversus in lātitūdinem patēbat, quantum locī aciēs īnstrūcta occupāre poterat, atque ex utrāque parte lateris dējectūs habēbat et in frontem lēniter fastīgātus paulātim ad plānitiem redībat, ab utrōque latere ējus collis trānsversam fossam obdūxit circiter passuum quadringentōrum et ad extrēmās fossās castella

cōnstituit ibique tormenta collocāvit, nē, cum aciem īnstrūxisset, hostēs, quod tantum multitūdine poterant, ab lateribus pūgnantēs suōs circumvenīre possent. Hōc factō duābus legiōnibus, quās proximē cōnscrīpserat, in castrīs relīctīs, ut, sī quō opus esset, subsidiō dūcī possent, reliquās sex legiōnēs prō castrīs in aciē cōnstituit. Hostēs item suās cōpiās ex castrīs ēductās īnstrūxerant.

The Belgae attempt to cut off Caesar's supplies.

9. Palūs erat nōn māgna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc sī nostrī trānsīrent, hostēs exspectābant; nostrī autem, sī ab illīs initium trānseundī fieret, ut impedītōs aggrederentur, parātī in armīs erant. Interim proeliō equestrī inter duās aciēs contendēbātur. Ubi neutrī trānseundī initium faciunt, secundiōre equitum proeliō nostrīs, Caesar suōs in castra redūxit. Hostēs prōtinus ex eō locō ad flūmen Axonam contendērunt, quod esse post nostra castra dēmōnstrātum est. Ibi vadīs repertīs partem suārum cōpiārum trādūcere cōnātī sunt, eō cōnsiliō, ut, sī possent, castellum, cui praeerat Quīntus Titūrius lēgātus, expūgnārent pontemque interscinderent; sī minus potuissent, agrōs Rēmōrum populārentur, quī māgnō nōbīs ūsuī ad bellum gerendum erant, commeātūque nostrōs prohibērent.

The Belgae are defeated and disperse to their homes with further losses.

10. Caesar certior factus ab Titūriō, omnem equitātum et levis armātūrae Numidās, funditōrēs sagittāriōsque ponte trādūcit atque ad eōs contendit. Ācriter in eō locō pūgnātum est. Hostēs impedītōs nostrī in flūmine

aggressī māgnum eōrum numerum occīdērunt; per eōrum corpora reliquōs audācissimē trānsīre cōnantēs multitūdine tēlōrum reppulērunt; prīmōs, quī trānsierant, equitātū circumventōs interfēcērunt.

Hostēs, ubi et dē expūgnandō oppidō et dē flūmine trānseundō spem sē fefellisse intellēxērunt neque nostrōs in locum inīquiōrem prōgredī pūgnandī causā vīdērunt, atque ipsōs rēs frūmentāria dēficere coepit, cōnsiliō convocātō cōnstituērunt, optimum esse, domum suam quemque revertī, et, quōrum in fīnēs prīmum Rōmānī exercitum intrōdūxissent, ad eōs dēfendendōs undique convenīrent, ut potius in suīs quam in aliēnīs fīnibus dēcertārent et domesticīs cōpiīs reī frūmentāriae ūterentur. Ad eam sententiam cum reliquīs causīs haec quoque ratiō eōs dēdūxit, quod Dīvitiācum atque Haeduōs fīnibus Bellovacōrum appropinquāre cognōverant. Hīs persuādērī, ut diūtius morārentur neque suīs auxilium ferrent, nōn poterat.

11. Eā rē cōnstitūtā, secundā vigiliā māgnō cum strepitū ac tumultū castrīs ēgressī nūllō certō ōrdine neque imperiō, cum sibi quisque prīmum itineris locum peteret et domum pervenīre properāret, fēcērunt, ut cōnsimilis fugae profectiō vidērētur. Hāc rē statim Caesar per speculātōrēs cognitā, īnsidiās veritus, quod, quā dē causā discēderent, nōndum perspexerat, exercitum equitātumque castrīs continuit. Prīmā lūce cōnfīrmātā rē ab explōrātōribus, omnem equitātum, quī novissimum agmen morārētur, praemīsit.

Hīs Quīntum Pedium et Lūcium Auruncelēium Cottam lēgātōs praefēcit; Titum Labiēnum lēgātum cum legiōnibus tribus subsequī jussit. Hī novissimōs adortī et multa mīlia passuum prōsecūtī māgnam multitūdinem

eōrum fugientium concīdērunt, cum ab extrēmō agmine, ad quōs ventum erat, cōnsisterent fortiterque impetum nostrōrum mīlitum sustinērent, priōrēs, quod abesse ā perīculō vidērentur neque ūllā necessitāte neque imperiō continērentur, exaudītō clāmōre perturbātīs ōrdinibus omnēs in fugā sibi praesidium pōnerent. Ita sine ūllō perīculō tantam eōrum multitūdinem nostrī interfēcērunt, quantum fuit diēī spatium; sub occāsum sōlis sequī dēstitērunt sēque in castra, ut erat imperātum, recēpērunt.

Noviodunum surrenders.

12. Postrīdiē ējus diēī Caesar, priusquam sē hostēs ex terrōre ac fugā reciperent, in fīnēs Suessiōnum, quī proximī Rēmīs erant, exercitum dūxit et māgnō itinere ad oppidum Noviodūnum contendit. Id ex itinere oppūgnāre cōnātus, quod vacuum ab dēfēnsōribus esse audiēbat, propter lātitūdinem fossae mūrīque altitūdinem, paucīs dēfendentibus, expūgnāre nōn potuit. Castrīs mūnītīs vīneās agere, quaeque ad oppūgnandum ūsuī erant, comparāre coepit. Interim omnis ex fugā Suessiōnum multitūdō in oppidum proximā nocte convēnit. Celeriter vīneīs ad oppidum āctīs, aggere jactō turribusque cōnstitūtīs, māgnitūdine operum, quae neque vīderant ante Gallī neque audierant, et celeritāte Rōmānōrum permōtī lēgātōs ad Caesarem dē dēditiōne mittunt et, petentibus Rēmīs, ut cōnservārentur, impetrant.

Submission of the Bellovaci.

13. Caesar obsidibus acceptīs prīmīs cīvitātis atque ipsīus Galbae rēgis duōbus fīliīs, armīsque omnibus ex oppidō trāditīs, in dēditiōnem Suessiōnēs accēpit exerci-

tumque in Bellovacōs dūcit. Quī cum sē suaque omnia in oppidum Brātuspantium contulissent, atque ab eō oppidō Caesar cum exercitū circiter mīlia passuum quīnque abesset, omnēs mājōrēs nātū ex oppidō ēgressī manūs ad Caesarem tendere et vōce sīgnificāre coepērunt, sēsē in ējus fidem ac potestātem venīre neque contrā populum Rōmānum armīs contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi pōneret, puerī mulierēsque ex mūrō passīs manibus suō mōre pācem ab Rōmānīs petiērunt.

14. Prō hīs Dīvitiācus (nam post discessum Belgārum, dīmissīs Haeduōrum cōpiīs, ad eum reverterat) facit verba: Bellovacōs omnī tempore in fidē atque amīcitiā cīvitātis Haeduae fuisse; impulsōs ab suīs prīncipibus, quī dīcerent, Haeduōs ā Caesare in servitūtem redāctōs omnēs indīgnitātēs contumēliāsque perferre, et ab Haeduīs dēfēcisse et populō Rōmānō bellum intulisse. Quī ējus cōnsilī prīncipēs fuissent, quod intellegerent, quantam calamitātem cīvitātī intulissent, in Britanniam profūgisse. Petere nōn sōlum Bellovacōs, sed etiam prō hīs Haeduōs, ut suā clēmentiā ac mānsuētūdine in eōs ūtātur. Quod sī fēcerit, Haeduōrum auctōritātem apud omnēs Belgās amplificātūrum, quōrum auxiliīs atque opibus, sī qua bella inciderint, sustentāre cōnsuērint.

15. Caesar honōris Dīvitiācī atque Haeduōrum causā sēsē eōs in fidem receptūrum et cōnservātūrum dīxit; et quod erat cīvitās māgnā inter Belgās auctōritāte atque hominum multitūdine praestābat, sexcentōs obsidēs poposcit. Hīs trāditīs omnibusque armīs ex oppidō collātīs, ab eō locō in fīnēs Ambiānōrum pervēnit; quī sē suaque omnia sine morā dēdidērunt.

Description of the Nervii.

Eōrum fīnēs Nerviī attingēbant; quōrum dē nātūrā mōribusque Caesar cum quaereret, sīc reperiēbat: Nūllum aditum esse ad eōs mercātōribus; nihil patī vīnī reliquārumque rērum ad lūxuriam pertinentium īnferrī, quod hīs rēbus relanguēscere animōs et remittī virtūtem exīstimārent; esse hominēs ferōs māgnaeque virtūtis; increpitāre atque incūsāre reliquōs Belgās, quī sē populō Rōmānō dēdidissent patriamque virtūtem prōjēcissent; cōnfīrmāre, sēsē neque lēgātōs missūrōs neque ūllam condiciōnem pācis acceptūrōs.

The Nervii and their allies plan to attack Caesar by surprise.

16. Cum per eōrum fīnēs trīduum iter fēcisset, inveniēbat ex captīvīs, Sabim flūmen ā castrīs suīs nōn amplius mīlia passuum x abesse; trāns id flūmen omnēs Nerviōs cōnsēdisse adventumque ibi Rōmānōrum exspectāre ūnā cum Atrebātibus et Virōmanduīs, fīnitimīs suīs (nam hīs utrīsque persuāserant, utī eandem bellī fortūnam experīrentur); exspectārī etiam ab hīs Aduatucōrum cōpiās atque esse in itinere; mulierēs, quīque per aetātem ad pūgnam inūtilēs vidērentur, in eum locum conjēcisse, quō propter palūdēs exercituī aditus nōn esset.

17. Hīs rēbus cognitīs explōrātōrēs centuriōnēsque praemittit, quī locum idōneum castrīs dēligant. Cum ex dēditīciīs Belgīs reliquīsque Gallīs complūrēs Caesarem secūtī ūnā iter facerent, quīdam ex hīs, ut posteā ex captīvīs cognitum est, eōrum diērum cōnsuētūdine itineris nostrī exercitūs perspectā, nocte ad Nerviōs pervēnērunt atque hīs dēmōnstrārunt, inter singulās legiōnēs impedīmentōrum māgnum numerum intercēdere, neque esse quicquam negōtī, cum prīma legiō in castra vēnisset

reliquaeque legiōnēs māgnum spatium abessent, hanc sub sarcinīs adorīrī; quā pulsā impedīmentīsque dīreptīs futūrum, ut reliquae contrā cōnsistere nōn audērent.

Adjuvābat etiam eōrum cōnsilium quī rem dēferēbant, quod Nerviī antīquitus, cum equitātū nihil possent (neque enim ad hōc tempus eī reī student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent cōpiīs), quō facilius fīnitimōrum equitātum, sī praedandī causā ad eōs vēnissent, impedīrent, tenerīs arboribus incīsīs atque īnflexīs crēbrīsque in lātitūdinem rāmīs ēnātīs et rubīs sentibusque interjectīs effēcerant, ut īnstar mūrī hae saepēs mūnīmentum praebērent, quō nōn modo nōn intrārī, sed nē perspicī quidem posset. Hīs rēbus cum iter agminis nostrī impedīrētur, nōn omittendum sibi cōnsilium Nerviī exīstimāvērunt.

Site of Caesar's camp on the Sabis.

18. Locī nātūra erat haec, quem locum nostrī castrīs dēlēgerant. Collis ab summō aequāliter dēclīvis ad flūmen Sabim, quod suprā nōmināvimus, vergēbat. Ab eō flūmine parī acclīvitāte collis nāscēbātur adversus huic et contrārius, passūs circiter ducentōs īnfimus apertus, ab superiōre parte silvestris, ut nōn facile intrōrsus perspicī posset. Intrā eās silvās hostēs in occultō sēsē continēbant; in apertō locō secundum flūmen paucae statiōnēs equitum vidēbantur. Flūminis erat altitūdō pedum circiter trium.

The Belgae attack the camp.

19. Caesar equitātū praemissō subsequēbātur omnibus cōpiīs; sed ratiō ōrdōque agminis aliter sē habēbat, ac Belgae ad Nerviōs dētulerant. Nam quod hostibus appropinquābat, cōnsuētūdine suā Caesar sex legiōnēs expedītās dūcēbat; post eās tōtīus exercitūs impedīmenta

collocārat; inde duae legiōnēs, quae proximē cōnscrīptae erant, tōtum agmen claudēbant praesidiōque impedīmentīs erant. Equitēs nostrī cum funditōribus sagittāriīsque flūmen trānsgressī cum hostium equitātū proelium commīsērunt. Cum sē illī identidem in silvās ad suōs reciperent ac rūrsus ex silvā in nostrōs impetum facerent neque nostrī longius, quam quem ad fīnem porrēcta loca aperta pertinēbant, cēdentēs īnsequī audērent, interim legiōnēs sex, quae prīmae vēnerant, opere dīmēnsō castra mūnīre coepērunt.

Ubi prīma impedīmenta nostrī exercitūs ab eīs, quī in silvīs abditī latēbant, vīsa sunt, quod tempus inter eōs committendī proelī convēnerat, ita ut intrā silvās aciem ōrdinēsque cōnstituerant atque ipsī sēsē cōnfīrmāverant, subitō omnibus cōpiīs prōvolāvērunt impetumque in nostrōs equitēs fēcērunt. Hīs facile pulsīs ac prōturbātīs, incrēdibilī celeritāte ad flūmen dēcucurrērunt, ut paene ūnō tempore et ad silvās et in flūmine et jam in manibus nostrīs hostēs vidērentur. Eādem autem celeritāte adversō colle ad nostra castra atque eōs, quī in opere occupātī erant, contendērunt.

The Romans are unprepared, but their discipline stands them in good stead.

20. Caesarī omnia ūnō tempore erant agenda: vēxillum prōpōnendum, sīgnum tubā dandum, ab opere revocandī mīlitēs, quī paulō longius aggeris petendī causā prōcesserant, arcessendī, aciēs īnstruenda, mīlitēs cohortandī, sīgnum dandum. Quārum rērum māgnam partem temporis brevitās et incursus hostium impediēbat. Hīs difficultātibus duae rēs erant subsidiō, scientia atque ūsus mīlitum, quod superiōribus proeliīs exercitātī, quid fierī

oportēret, nōn minus commodē ipsī sibi praescrībere, quam ab aliīs docērī poterant, et quod ab opere singulīsque legiōnibus singulōs lēgātōs Caesar discēdere nisi mūnītīs castrīs vetuerat. Hī propter propinquitātem et celeritātem hostium nihil jam Caesaris imperium exspectābant, sed per sē, quae vidēbantur, administrābant.

Caesar hurries about, encouraging his troops.

21. Caesar necessāriīs rēbus imperātīs ad cohortandōs mīlitēs, quam in partem fors obtulit, dēcucurrit et ad legiōnem decimam dēvēnit. Mīlitēs nōn longiōre ōrātiōne cohortātus, quam utī suae prīstinae virtūtis memoriam retinērent neu perturbārentur animō hostiumque impetum fortiter sustinērent, quod nōn longius hostēs aberant, quam quō tēlum adigī posset, proelī committendī sīgnum dedit. Atque in alteram partem item cohortandī causā profectus pūgnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitās hostiumque tam parātus ad dīmicandum animus, ut nōn modo ad īnsīgnia accommodanda, sed etiam ad galeās induendās scūtīsque tegimenta dētrahenda tempus dēfuerit. Quam quisque ab opere in partem cāsū dēvēnit quaeque prīma sīgna cōnspexit, ad haec cōnstitit, nē in quaerendīs suīs pūgnandī tempus dīmitteret.

Fighting under difficulties.

22. Īnstrūctō exercitū, magis ut locī nātūra dējectusque collis et necessitās temporis, quam ut reī mīlitāris ratiō atque ōrdō postulābat, cum dīversae legiōnēs aliae aliā in parte hostibus resisterent, saepibusque dēnsissimīs, ut ante dēmōnstrāvimus, interjectīs prōspectus impedīrētur, neque certa subsidia collocārī neque, quid in quāque parte opus esset, prōvidērī, neque ab ūnō omnia

imperia administrārī poterant. Itaque in tantā rērum inīquitāte fortūnae quoque ēventūs variī sequēbantur.

Two legions on the left rout the Atrebates. Two in the centre rout the Viromandui. The remaining two are attacked by the Nervii.

23. Legiōnis nōnae et decimae mīlitēs, ut in sinistrā parte aciē cōnstiterant, pīlīs ēmissīs cursū ac lassitūdine exanimātōs vulneribusque cōnfectōs Atrebātēs (nam hīs ea pars obvēnerat) celeriter ex locō superiōre in flūmen compulērunt et trānsīre cōnantēs īnsecūtī gladiīs māgnam partem eōrum impedītam interfēcērunt. Ipsī trānsīre flūmen nōn dubitāvērunt et in locum inīquum prōgressī rūrsus resistentēs hostēs redintegrātō proeliō in fugam conjēcērunt. Item aliā in parte dīversae duae legiōnēs, ūndecima et octāva, prōflīgātīs Viromanduīs, quibuscum erant congressī, ex locō superiōre, in ipsīs flūminis rīpīs proeliābantur. At tōtīs ferē castrīs ā fronte et ā sinistrā parte nūdātīs, cum in dextrō cornū legiō duodecima et nōn māgnō ab eā intervāllō septima cōnstitisset, omnēs Nerviī cōnfertissimō agmine duce Boduognātō, quī summam imperī tenēbat, ad eum locum contendērunt; quōrum pars ab apertō latere legiōnēs circumvenīre, pars summum castrōrum locum petere coepit.

The situation of the Romans becomes desperate.

24. Eōdem tempore equitēs nostrī levisque armātūrae peditēs, quī cum eīs ūnā fuerant, quōs prīmō hostium impetū pulsōs dīxeram, cum sē in castra reciperent, adversīs hostibus occurrēbant ac rūrsus aliam in partem fugam petēbant, et cālōnēs, quī ā decumānā portā ac summō jugō collis nostrōs victōrēs flūmen trānsīsse cōnspexerant, prae-

dandī causā ēgressī, cum respexissent et hostēs in nostrīs castrīs versāri vīdissent, praecipitēs fugae sēsē mandābant. Simul eōrum, qui cum impedīmentīs veniēbant, clāmor fremitusque oriēbātur, aliīque aliam in partem perterritī ferēbantur.

Quibus omnibus rēbus permōtī equitēs Trēverī, quōrum inter Gallōs virtūtis opīniō est singulāris, quī auxilī causā ā cīvitāte ad Caesarem missī vēnerant, cum multitūdine hostium castra nostra complērī, legiōnēs premī et paene circumventās tenērī, cālōnēs, equitēs, funditōrēs, Numidās dīversōs dissipātōsque in omnēs partēs fugere vīdissent, dēspērātīs nostrīs rēbus domum contendērunt; Rōmānōs pulsōs superātōsque, castrīs impedīmentīsque eōrum hostēs potītōs cīvitātī renūntiāvērunt.

Caesar's heroic example saves the day.

25. Caesar ab decimae legiōnis cohortātiōne ad dextrum cornū profectus, ubi suōs urgērī sīgnīsque in ūnum locum collātīs duodecimae legiōnis cōnfertōs mīlitēs sibi ipsōs ad pūgnam esse impedīmentō vīdit, quārtae cohortis omnibus centuriōnibus occīsīs, sīgniferō interfectō, sīgnō āmissō, reliquārum cohortium omnibus ferē centuriōnibus aut vulnerātīs aut occīsīs, in hīs prīmipīlō P. Sextiō Baculō, fortissimō virō, multīs gravibusque vulneribus cōnfectō, ut jam sē sustinēre nōn posset, reliquōs esse tardiōrēs et nōnnūllōs ab novissimīs dēsertō proeliō excēdere ac tēla vītāre, hostēs neque ā fronte ex īnferiōre locō subeuntēs intermittere et ab utrōque latere īnstāre et rem esse in angustō vīdit, neque ūllum esse subsidium quod summittī posset; scūtō ab novissimīs ūnī mīlitī dētrāctō, quod ipse eō sine scūtō vēnerat, in prīmam aciem prōcessit centuriōnibusque nōminātim appellātīs reliquōs cohortātus

mīlitēs sīgna īnferre et manipulōs laxāre jussit, quō facilius gladiīs ūtī possent. Cūjus adventū spē illātā mīlitibus ac redintegrātō animō, cum prō sē quisque in cōnspectū imperātōris etiam in extrēmīs suīs rēbus operam nāvāre cuperet, paulum hostium impetus tardātus est.

Reinforcements arrive.

26. Caesar, cum septimam legiōnem, quae jūxtā cōnstiterat, item urgērī ab hoste vīdisset, tribūnōs mīlitum monuit, ut paulātim sēsē legiōnēs conjungerent et conversa sīgna in hostēs īnferrent. Quō factō cum aliīs aliī subsidium ferrent neque timērent, nē āversī ab hoste circumvenīrentur, audācius resistere ac fortius pūgnāre coepērunt.

Interim mīlitēs legiōnum duārum quae in novissimō agmine praesidiō impedīmentīs fuerant, proeliō nūntiātō cursū incitātō in summō colle ab hostibus cōnspiciēbantur, et Titus Labiēnus castrīs hostium potītus et ex locō superiōre, quae rēs in nostrīs castrīs gererentur, cōnspicātus, decimam legiōnem subsidiō nostrīs mīsit. Quī cum ex equitum et cālōnum fugā, quō in locō rēs esset, quantōque in perīculō et castra et legiōnēs et imperātor versārētur, cognōvissent, nihil ad celeritātem sibi reliquī fēcērunt.

The Romans defeat and almost annihilate the Nervii. Caesar spares the survivors.

27. Hōrum adventū tanta rērum commūtātiō est facta, ut nostrī, etiam quī vulneribus cōnfectī prōcubuissent, scūtīs innīxī proelium redintegrārent, cālōnēs perterritōs hostēs cōnspicātī etiam inermēs armātīs occurrerent, equitēs vērō, ut turpitūdinem fugae virtūte dēlērent, omnibus in locīs pūgnae sē legiōnāriīs mīlitibus praeferrent.

At hostēs etiam in extrēmā spē salūtis tantam virtūtem praestitērunt, ut, cum prīmī eōrum cecidissent, proximī jacentibus īnsisterent atque ex eōrum corporibus pūgnārent; hīs dējectīs et coacervātīs cadāveribus, quī superessent, ut ex tumulō tēla in nostrōs conicerent et pīla intercepta remitterent; ut nōn nēquīquam tantae virtūtis hominēs jūdicārī dēbēret ausōs esse trānsīre lātissimum flūmen, ascendere altissimās rīpās, subīre inīquissimum locum, quae facilia ex difficillimīs animī māgnitūdō redēgerat.

28. Hōc proeliō factō et prope ad interneciōnem gente ac nōmine Nerviōrum redāctō, mājōrēs nātū, quōs ūnā cum puerīs mulieribusque in aestuāria ac palūdēs conjectōs dīxerāmus, hāc pūgnā nūntiātā, cum victōribus nihil impedītum, victīs nihil tūtum arbitrārentur, omnium, quī supererant, cōnsēnsū lēgātōs ad Caesarem mīsērunt sēque eī dēdidērunt, et in commemorandā cīvitātis calamitāte ex sexcentīs ad trēs senātōrēs, ex hominum mīlibus LX vix ad quīngentōs quī arma ferre possent, sēsē redāctōs esse dīxērunt. Quōs Caesar, ut in miserōs ac supplicēs ūsus misericordiā vidērētur, dīligentissimē cōnservāvit suīsque fīnibus atque oppidīs ūtī jussit et fīnitimīs imperāvit, ut ab injūriā et maleficiō sē suōsque prohibērent.

Chapters 29–33.—Conflict with the Aduatuci.

The Aduatuci take refuge in a stronghold.

29. Aduatucī, dē quibus suprā scrīpsimus, cum omnibus cōpiīs auxiliō Nerviīs venīrent, hāc pūgnā nūntiātā ex itinere domum revertērunt; cūnctīs oppidīs castellīsque dēsertīs sua omnia in ūnum oppidum ēgregiē nātūrā mūnītum contulērunt. Quod cum ex omnibus in

circuitū partibus altissimās rūpēs dējectūsque habēret, ūnā ex parte lēniter acclīvis aditus in lātitūdinem nōn amplius ducentōrum pedum relinquēbātur; quem locum duplicī altissimō mūrō mūnierant; tum māgnī ponderis saxa et praeacūtās trabēs in mūrō collocābant.

Ipsī erant ex Cimbrīs Teutonīsque prōgnātī, quī, cum iter in prōvinciam nostram atque Italiam facerent, eīs impedīmentīs, quae sēcum agere ac portāre nōn poterant, citrā flūmen Rhēnum dēpositīs cūstōdiam ex suīs ac praesidium sex mīlia hominum ūnā relīquērunt. Hī post eōrum obitum multōs annōs ā fīnitimīs exagitātī, cum aliās bellum īnferrent, aliās illātum dēfenderent, cōnsēnsū eōrum omnium pāce factā, hunc sibi domiciliō locum dēlēgērunt.

Their contempt for the Roman siege works.

30. Ac prīmō adventū exercitūs nostrī crēbrās ex oppidō excursiōnēs faciēbant parvulīsque proeliīs cum nostrīs contendēbant; posteā vāllō pedum xii, in circuitū xv mīlium crēbrīsque castellīs circummūnītī oppidō sēsē continēbant. Ubi vīneīs āctīs aggere exstrūctō turrim procul cōnstituī vīdērunt, prīmum irrīdēre ex mūrō atque increpitāre vōcibus, quod tanta māchinātiō ā tantō spatiō īnstituerētur: Quibusnam manibus aut quibus vīribus praesertim hominēs tantulae statūrae (nam plērumque omnibus Gallīs prae māgnitūdine corporum suōrum brevitās nostra contemptuī est) tantī oneris turrim in mūrō sēsē collocāre posse cōnfīderent?

They surrender, but secretly retain weapons.

31. Ubi vērō movērī et appropinquāre moenibus vīdērunt, novā atque inūsitātā speciē commōtī lēgātōs ad

Caesarem dē pāce mīsērunt, quī ad hunc modum locūtī: Nōn sē existimāre, Rōmānōs sine ope deōrum bellum gerere, quī tantae altitūdinis māchinātiōnēs tantā celeritāte prōmovēre possent; sē suaque omnia eōrum potestātī permittere dīxērunt. Ūnum petere ac dēprecārī: sī forte prō suā clēmentiā ac mānsuētūdine, quam ipsī ab aliīs audīrent, statuisset, Aduatucōs esse cōnservandōs, nē sē armīs dēspoliāret. Sibi omnēs ferē fīnitimōs esse inimīcōs ac suae virtūtī invidēre; ā quibus sē dēfendere trāditīs armīs nōn possent. Sibi praestāre, sī in eum cāsum dēdūcerentur, quamvīs fortūnam ā populō Rōmānō patī, quam ab hīs per cruciātum interficī inter quōs dominārī cōnsuēssent.

32. Ad haec Caesar respondit: Sē magis cōnsuētūdine suā quam meritō eōrum cīvitātem cōnservātūrum, sī, priusquam mūrum ariēs attigisset, sē dēdidissent; sed dēditiōnis nūllam esse condiciōnem nisi armīs trāditīs. Sē id, quod in Nerviīs fēcisset, factūrum fīnitimīsque imperātūrum, nē quam dēditīciīs populī Rōmānī injūriam īnferrent.

Rē nūntiātā ad suōs, illī sē, quae imperārentur, facere dīxērunt. Armōrum māgnā multitūdine dē mūrō in fossam, quae erat ante oppidum, jactā, sīc ut prope summam mūrī aggerisque altitūdinem acervī armōrum adaequārent, et tamen circiter parte tertiā, ut posteā perspectum est, cēlātā atque in oppidō retentā, portīs patefactīs eō diē pāce sunt ūsī.

Caesar thwarts their attempted treachery, and sells them into slavery.

33. Sub vesperum Caesar portās claudī mīlitēsque ex oppidō exīre jussit, nē quam noctū oppidānī ā mīlitibus

injūriam acciperent. Illī, ante initō, ut intellēctum est, cōnsiliō, quod dēditiōne factā nostrōs praesidia dēductūrōs aut dēnique indīligentius servātūrōs crēdiderant, partim cum eīs, quae retinuerant et cēlāverant, armīs, partim scūtīs ex cortice factīs aut vīminibus intextīs, quae subitō, ut temporis exiguitās postulābat, pellibus indūxerant, tertiā vigiliā, quā minimē arduus ad nostrās mūnītiōnēs ascēnsus vidēbātur, omnibus cōpiīs repente ex oppidō ēruptiōnem fēcērunt.

Celeriter, ut ante Caesar imperāverat, īgnibus sīgnificātiōne factā, ex proximīs castellīs eō concursum est pūgnātumque ab hostibus ita ācriter est, ut ā virīs fortibus in extrēmā spē salūtis inīquō locō contrā eōs, quī ex vāllō turribusque tēla jacerent, pūgnārī dēbuit, cum in ūnā virtūte omnis spēs salūtis cōnsisteret. Occīsīs ad hominum mīlibus quattuor, reliquī in oppidum rējectī sunt.

Postrīdiē ējus diēī refrāctīs portīs, cum jam dēfenderet nēmō, atque intrōmissīs mīlitibus nostrīs, sectiōnem ējus oppidī ūniversam Caesar vēndidit. Ab eīs, quī ēmerant, capitum numerus ad eum relātus est mīlium quīnquāgintā trium.

Chapters 34, 35.—Concluding Events of the Year.

Publius Crassus reduces several tribes along the coast.

34. Eōdem tempore ā Pūbliō Crassō, quem cum legiōne ūnā mīserat ad Venetōs, Venellōs, Osismōs, Coriosolitas, Esuviōs, Aulercōs, Redonēs, quae sunt maritimae cīvitātēs Ōceanumque attingunt, certior factus est, omnēs eās cīvitātēs in diciōnem potestātemque populī Rōmānī esse redāctās.

Caesar places the army in winter quarters. A thanksgiving commemorating his victories is decreed at Rome.

35. Hīs rēbus gestīs omnī Galliā pācātā, tanta hūjus bellī ad barbarōs opīniō perlāta est, utī ab eīs nātiōnibus, quae trāns Rhēnum incolerent, lēgātī ad Caesarem mitterentur, quī sē obsidēs datūrās, imperāta factūrās pollicērentur. Quās lēgātiōnēs Caesar, quod in Italiam Īllyricumque properābat, initā proximā aestāte ad sē revertī jussit.

Ipse, in Carnutēs, Andēs, Turonōs, quaeque cīvitātēs propinquae hīs locīs erant, ubi bellum gesserat, legiōnibus in hīberna dēductīs, in Italiam profectus est. Ob eāsque rēs ex litterīs Caesaris in diēs quīndecim supplicātiō dēcrēta est, quod ante id tempus accidit nūllī.

BOOK III.

Chapters 1–6. — Galba at Octodurus.

Galba takes up his quarters at Octodurus.

1. Cum in Italiam proficīscerētur Caesar, Servium Galbam cum legiōne duodecimā et parte equitātūs in Nantuātēs, Veragrōs Sedūnōsque mīsit, quī ā fīnibus Allobrogum et lacū Lemannō et flūmine Rhodanō ad summās Alpēs pertinent. Causa mittendī fuit, quod iter per Alpēs, quō māgnō cum perīculō māgnīsque cum portōriīs mercātōrēs īre cōnsuērant, patefierī volēbat. Huic permīsit, sī opus esse arbitrārētur, utī in hīs locīs legiōnem hiemandī causā collocāret.

Galba, secundīs aliquot proeliīs factīs castellīsque complūribus eōrum expūgnātīs, missīs ad eum undique lēgātīs obsidibusque datīs et pāce factā, cōnstituit cohortēs duās in Nantuātibus collocāre et ipse cum reliquīs ējus legiōnis cohortibus in vīcō Veragrōrum, quī appellātur Octodūrus, hiemāre; quī vīcus positus in valle, nōn māgnā adjectā plānitiē, altissimīs montibus undique continētur. Cum hīc in duās partēs flūmine dīviderētur, alteram partem ējus vīcī Gallīs concessit, alteram vacuam ab hīs relīctam cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vāllō fossāque mūnīvit.

He is besieged by the neighboring Alpine tribes.

2. Cum diēs hībernōrum complūrēs trānsīssent, frūmentumque eō comportārī jussisset, subitō per explōrātōrēs certior factus est, ex eā parte vīcī, quam Gallīs

concesserat, omnēs noctū discessisse, montēsque, quī impendērent, ā māximā multitūdine Sedūnōrum et Veragrōrum tenērī.

Id aliquot dē causīs acciderat, ut subitō Gallī bellī renovandī legiōnisque opprimendae cōnsilium caperent: prīmum, quod legiōnem, neque eam plēnissimam, dētrāctīs cohortibus duābus et complūribus singillātim, quī commeātūs petendī causā missī erant, absentibus, propter paucitātem dēspiciēbant; tum etiam, quod propter inīquitātem locī, cum ipsī ex montibus in vallem dēcurrerent et tēla conicerent, nē prīmum quidem impetum suum posse sustinērī exīstimābant. Accēdēbat, quod suōs ab sē līberōs abstrāctōs obsidum nōmine dolēbant et Rōmānōs nōn sōlum itinerum causā sed etiam perpetuae possessiōnis culmina Alpium occupāre cōnārī et ea loca fīnitimae prōvinciae adjungere sibi persuāsum habēbant.

3. Hīs nūntiīs acceptīs Galba, cum neque opus hībernōrum mūnītiōnēsque plēnē essent perfectae, neque dē frūmentō reliquōque commeātū satis esset prōvīsum, quod dēditiōne factā obsidibusque acceptīs nihil dē bellō timendum exīstimāverat, cōnsiliō celeriter convocātō sententiās exquīrere coepit. Quō in cōnsiliō, cum tantum repentīnī perīculī praeter opīniōnem accidisset ac jam omnia ferē superiōra loca multitūdine armātōrum complēta cōnspicerentur, neque subsidiō venīrī neque commeātūs supportārī interclūsīs itineribus possent, prope jam dēspērātā salūte nōnnūllae hūjus modī sententiae dīcēbantur, ut impedīmentīs relīctīs ēruptiōne factā īsdem itineribus, quibus eō pervēnissent, ad salūtem contenderent. Mājōrī tamen partī placuit, hōc reservātō ad extrēmum cōnsiliō interim reī ēventum experīrī et castra dēfendere.

The Romans defend the camp against heavy odds.

4. Brevī spatiō interjectō, vix ut eīs rēbus, quās cōnstituissent, collocandīs atque administrandīs tempus darētur, hostēs ex omnibus partibus sīgnō datō dēcurrere, lapidēs gaesaque in vāllum conicere. Nostrī prīmō integrīs vīribus fortiter repūgnāre neque ūllum frūstrā tēlum ex locō superiōre mittere, et quaecumque pars castrōrum nūdāta dēfēnsōribus premī vidēbātur, eō occurrere et auxilium ferre, sed hōc superārī, quod diūturnitāte pūgnae hostēs dēfessī proeliō excēdēbant, aliī integrīs vīribus succēdēbant; quārum rērum ā nostrīs propter paucitātem fierī nihil poterat, ac nōn modo dēfessō ex pūgnā excēdendī, sed nē sauciō quidem ējus locī, ubi cōnstiterat, relinquendī ac suī recipiendī facultās dabātur.

They resolve upon a sortie.

5. Cum jam amplius hōrīs sex continenter pūgnārētur ac nōn sōlum vīrēs, sed etiam tēla nostrōs dēficerent, atque hostēs ācrius īnstārent languidiōribusque nostrīs vāllum scindere et fossās complēre coepissent, rēsque esset jam ad extrēmum perducta cāsum, Pūblius Sextius Baculus, prīmī pīlī centuriō, quem Nervicō proeliō complūribus cōnfectum vulneribus dīximus, et item Gāius Volusēnus, tribūnus mīlitum, vir et cōnsilī māgnī et virtūtis, ad Galbam accurrunt atque ūnam esse spem salūtis docent, sī ēruptiōne factā extrēmum auxilium experīrentur. Itaque convocātīs centuriōnibus celeriter mīlitēs certiōrēs facit, paulisper intermitterent proelium ac tantum modo tēla missa exciperent sēque ex labōre reficerent, post datō sīgnō ex castrīs ērumperent atque omnem spem salūtis in virtūte pōnerent.

Defeat of the Gauls.

6. Quod jussī sunt, faciunt, ac subitō omnibus portīs ēruptiōne factā neque cognōscendī, quid fieret, neque suī colligendī hostibus facultātem relinquunt. Ita commūtātā fortūnā eōs, quī in spem potiundōrum castrōrum vēnerant, undique circumventōs interficiunt et ex hominum mīlibus amplius xxx, quem numerum barbarōrum ad castra vēnisse cōnstābat, plūs tertiā parte interfectā reliquōs perterritōs in fugam coniciunt ac nē in locīs quidem superiōribus cōnsistere patiuntur. Sīc omnibus hostium cōpiīs fūsīs armīsque exūtīs sē intrā mūnītiōnēs suās recipiunt.

Quō proeliō factō, quod saepius fortūnam temptāre Galba nōlēbat atque aliō sē in hīberna cōnsiliō vēnisse meminerat, aliīs occurrisse rēbus vīderat, māximē frūmentī commeātūsque inopiā permōtus posterō diē, omnibus ējus vīcī aedificiīs incēnsīs, in prōvinciam revertī contendit, ac nūllō hoste prohibente aut iter dēmorante incolumem legiōnem in Nantuātēs, inde in Allobrogēs perdūxit ibique hiemāvit.

Chapters 7–16.—War against the Veneti.

Crassus sends messengers to the maritime tribes.

7. Hīs rēbus gestīs, cum omnibus dē causīs Caesar pācātam Galliam exīstimāret, superātīs Belgīs, expulsīs Germānīs, victīs in Alpibus Sedūnīs, atque ita initā hieme in Īllyricum profectus esset, quod eās quoque nātiōnēs adīre et regiōnēs cognōscere volēbat, subitum bellum in Galliā coörtum est. Ējus bellī haec fuit causa. P. Crassus adulēscēns cum legiōne septimā proximus

mare Ōceanum in Andibus hiemābat. Is, quod in hīs locīs inopia frūmentī erat, praefectōs tribūnōsque mīlitum complūrēs in fīnitimās cīvitātēs frūmentī causā dīmīsit; quō in numerō est Titus Terrasidius missus in Esuviōs, Mārcus Trebius Gallus in Coriosolitas, Quīntus Velānius cum Titō Sīliō in Venetōs.

Maritime prowess of the Veneti. The Gauls detain the messengers and form a league against the Romans.

8. Hūjus est cīvitātis longē amplissima auctōritās omnis ōrae maritimae regiōnum eārum, quod et nāvēs habent Venetī plūrimās, quibus in Britanniam nāvigāre cōnsuērunt, et scientiā atque ūsū rērum nauticārum cēterōs antecēdunt et in māgnō impetū maris atque apertō paucīs portibus interjectīs, quōs tenent ipsī, omnēs ferē, quī eō marī ūtī cōnsuērunt, habent vectīgālēs. Ab hīs fit initium retinendī Sīlī atque Velānī, quod per eōs suōs sē obsidēs, quōs Crassō dedissent, recuperātūrōs exīstimābant.

Hōrum auctōritāte fīnitimī adductī, ut sunt Gallōrum subita et repentīna cōnsilia, eādem dē causā Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missīs lēgātīs per suōs prīncipēs inter sē conjūrant, nihil nisi commūnī cōnsiliō āctūrōs eundemque omnēs fortūnae exitum esse lātūrōs, reliquāsque cīvitātēs sollicitant, ut in eā lībertāte, quam ā mājōribus accēperint, permanēre quam Rōmānōrum servitūtem perferre mālint. Omnī ōrā maritimā celeriter ad suam sententiam perductā, commūnem lēgātiōnem ad Pūblium Crassum mittunt, sī velit suōs recuperāre, obsidēs sibi remittat.

Caesar prepares for war. Natural obstacles presented by the Gallic coast.

9. Quibus dē rēbus Caesar ā Crassō certior factus, quod ipse aberat longius, nāvēs interim longās aedificārī in flūmine Ligerī, quod īnfluit in Ōceanum, rēmigēs ex prōvinciā īnstituī, nautās gubernātōrēsque comparārī jubet. Hīs rēbus celeriter administrātīs, ipse, cum prīmum per annī tempus potuit, ad exercitum contendit.

Venetī reliquaeque item cīvitātēs, cognitō Caesaris adventū, simul quod, quantum in sē facinus admīsissent, intellegēbant, lēgātōs, quod nōmen ad omnēs nātiōnēs sānctum inviolātumque semper fuisset, retentōs ab sē et in vincula conjectōs, prō māgnitūdine perīculī bellum parāre et māximē ea, quae ad ūsum nāvium pertinent, prōvidēre īnstituunt, hōc mājōre spē, quod multum nātūrā locī cōnfīdēbant. Pedestria esse itinera concīsa aestuāriīs, nāvigātiōnem impedītam propter īnscientiam locōrum paucitātemque portuum sciēbant, neque nostrōs exercitūs propter frūmentī inopiam diūtius apud sē morārī posse cōnfīdēbant; ac jam ut omnia contrā opīniōnem acciderent, tamen sē plūrimum nāvibus posse, Rōmānōs neque ūllam facultātem habēre nāvium, neque eōrum locōrum, ubi bellum gestūrī essent, vada, portūs, īnsulās nōvisse; ac longē aliam esse nāvigātiōnem in conclūsō marī atque in vāstissimō atque apertissimō Ōceanō perspiciēbant. Hīs initīs cōnsiliīs oppida mūniunt, frūmenta ex agrīs in oppida comportant, nāvēs in Venetiam, ubi Caesarem prīmum bellum gestūrum cōnstābat, quam plūrimās possunt, cōgunt. Sociōs sibi ad id bellum Osismōs, Lexoviōs, Namnetēs, Ambiliatōs, Morinōs, Diablintēs, Menapiōs ascīscunt; auxilia ex Britanniā, quae contrā eās regiōnēs posita est, arcessunt.

10. Erant hae difficultātēs bellī gerendī, quās suprā ostendimus, sed multa tamen Caesarem ad id bellum incitābant: injūria retentōrum equitum Rōmānōrum, rebelliō facta post dēditiōnem, dēfectiō datīs obsidibus, tot cīvitātum conjūrātiō, in prīmīs nē, hāc parte neglēctā, reliquae nātiōnēs sibi idem licēre arbitrārentur. Itaque cum intellegeret, omnēs ferē Gallōs novīs rēbus studēre et ad bellum mōbiliter celeriterque excitārī, omnēs autem hominēs nātūrā lībertātī studēre et condiciōnem servitūtis ōdisse, priusquam plūrēs cīvitātēs cōnspīrārent, partiendum sibi ac lātius distribuendum exercitum putāvit.

Caesar stations troops at strategic points to guard against further uprisings.

11. Itaque Titum Labiēnum lēgātum in Trēverōs, quī proximī flūminī Rhēnō sunt, cum equitātū mittit. Huic mandat, Rēmōs reliquōsque Belgās adeat atque in officiō contineat Germānōsque, quī auxiliō ā Belgīs arcessītī dīcēbantur, sī per vim nāvibus flūmen trānsīre cōnentur, prohibeat. Pūblium Crassum cum cohortibus legiōnāriīs XII et māgnō numerō equitātūs in Aquītāniam proficīscī jubet, nē ex hīs nātiōnibus auxilia in Galliam mittantur ac tantae nātiōnēs conjungantur. Quīntum Titūrium Sabīnum lēgātum cum legiōnibus tribus in Venellōs, Coriosolitas Lexoviōsque mittit, quī eam manum distinendam cūret. Decimum Brūtum adulēscentem classī Gallicīsque nāvibus, quās ex Pictonibus et Santonīs reliquīsque pācātīs regiōnibus convenīre jusserat, praeficit et, cum prīmum possit, in Venetōs proficīscī jubet. Ipse eō pedestribus cōpiīs contendit.

The Romans make slow headway with the war.

12. Erant ējus modī ferē sitūs oppidōrum, ut posita in extrēmīs lingulīs prōmunturiīsque neque pedibus aditum habērent, cum ex altō sē aestus incitāvisset, quod accidit semper hōrārum XII spatiō, neque nāvibus, quod rūrsus minuente aestū nāvēs in vadīs afflīctārentur. Ita utrāque rē oppidōrum oppūgnātiō impediēbātur; ac sī quandō, māgnitūdine operis forte superātī, extrūsō marī aggere ac mōlibus atque hīs oppidī moenibus adaequātīs, suīs fortūnīs dēspērāre coeperant, māgnō numerō nāvium appulsō, cūjus reī summam facultātem habēbant, sua dēportābant omnia sēque in proxima oppida recipiēbant; ibi sē rūrsus īsdem opportūnitātibus locī dēfendēbant. Haec eō facilius māgnam partem aestātis faciēbant, quod nostrae nāvēs tempestātibus dētinēbantur, summaque erat vāstō atque apertō marī, māgnīs aestibus, rārīs ac prope nūllīs portibus, difficultās nāvigandī.

Construction of the Gallic ships.

13. Namque ipsōrum nāvēs ad hunc modum factae armātaeque erant: carīnae aliquantō plāniōrēs quam nostrārum nāvium, quō facilius vada ac dēcessum aestūs excipere possent; prōrae admodum ērēctae atque item puppēs, ad māgnitūdinem fluctuum tempestātumque accommodātae; nāvēs tōtae ex rōbore ad quamvīs vim et contumēliam perferendam; trānstra ex pedālibus in altitūdinem trabibus, cōnfīxa clāvīs ferreīs digitī pollicis crassitūdine; ancorae prō fūnibus ferreīs catēnīs revinctae; pellēs prō vēlīs alūtaeque tenuiter cōnfectae, hae sīve propter līnī inopiam atque ējus ūsūs īnscientiam, sīve eō, quod est magis vērī simile, quod tantās tempes-

tātēs Ōceanī tantōsque impetūs ventōrum sustinērī ac tanta onera nāvium regī vēlīs nōn satis commodē posse arbitrābantur.

Cum hīs nāvibus nostrae classī ējus modī congressus erat, ut ūnā celeritāte et pulsū rēmōrum praestāret, reliqua prō locī nātūrā, prō vī tempestātum illīs essent aptiōra et accommodātiōra. Neque enim hīs nostrae rōstrō nocēre poterant (tanta in eīs erat fīrmitūdō), neque propter altitūdinem facile tēlum adigēbātur, et eādem dē causā minus commodē cōpulīs continēbantur. Accēdēbat, ut, cum saevīre ventus coepisset et sē ventō dedissent, et tempestātem ferrent facilius et in vadīs cōnsisterent tūtius et ab aestū relīctae nihil saxa et cautēs timērent; quārum rērum omnium nostrīs nāvibus cāsus erat extimēscendus.

Naval engagement with the Veneti.

14. Complūribus expūgnātīs oppidīs Caesar, ubi intellēxit, frūstrā tantum labōrem sūmī, neque hostium fugam captīs oppidīs reprimī neque eīs nocērī posse, statuit exspectandam classem. Quae ubi convēnit ac prīmum ab hostibus vīsa est, circiter ccxx nāvēs eōrum, parātissimae atque omnī genere armōrum ōrnātissimae, profectae ex portū nostrīs adversae cōnstitērunt; neque satis Brūtō, quī classī praeerat, vel tribūnīs mīlitum centuriōnibusque, quibus singulae nāvēs erant attribūtae, cōnstābat, quid agerent aut quam ratiōnem pūgnae īnsisterent. Rōstrō enim nocērī nōn posse cognōverant; turribus autem excitātīs, tamen hās altitūdō puppium ex barbarīs nāvibus superābat, ut neque ex īnferiōre locō satis commodē tēla adigī possent et missa ā Gallīs gravius acciderent.

Ūna erat māgnō ūsuī rēs praeparāta ā nostrīs, falcēs praeacūtae īnsertae affīxaeque longuriīs, nōn absimilī

fōrmā mūrālium falcium. Hīs cum fūnēs, quī antemnās ad mālōs dēstinābant, comprehēnsī adductīque erant, nāvigiō rēmīs incitātō praerumpēbantur. Quibus abscīsīs antemnae necessāriō concidēbant, ut, cum omnis Gallicīs nāvibus spēs in vēlīs armāmentīsque cōnsisteret, hīs ēreptīs omnis ūsus nāvium ūnō tempore ēriperētur. Reliquum erat certāmen positum in virtūte, quā nostrī mīlitēs facile superābant, atque eō magis, quod in cōnspectū Caesaris atque omnis exercitūs rēs gerēbātur, ut nūllum paulō fortius factum latēre posset; omnēs enim collēs ac loca superiōra, unde erat propinquus dēspectus in mare, ab exercitū tenēbantur.

The Gallic ships are becalmed and many are captured.

15. Dējectīs, ut dīximus, antemnīs, cum singulās bīnae ac ternae nāvēs circumsteterant, mīlitēs summā vī trānscendere in hostium nāvēs contendēbant. Quod postquam barbarī fierī animadvertērunt, expūgnātīs complūribus nāvibus, cum eī reī nūllum reperīrētur auxilium, fugā salūtem petere contendērunt. Ac jam conversīs in eam partem nāvibus, quō ventus ferēbat, tanta subitō malacia ac tranquillitās exstitit, ut sē ex locō movēre nōn possent. Quae quidem rēs ad negōtium cōnficiendum māximē fuit opportūna; nam singulās nostrī cōnsectātī expūgnāvērunt, ut perpaucae ex omnī numerō noctis interventū ad terram pervēnerint, cum ab hōrā ferē quārtā ūsque ad sōlis occāsum pūgnārētur.

The Veneti surrender and are sold into slavery.

16. Quō proeliō bellum Venetōrum tōtīusque ōrae maritimae cōnfectum est. Nam cum omnis juventūs, omnēs etiam graviōris aetātis, in quibus aliquid cōnsilī aut dīgni-

tātis fuit, eō convēnerant, tum, nāvium quod ubīque fuerat, in ūnum locum coēgerant; quibus āmissīs reliquī neque quō sē reciperent, neque quem ad modum oppida dēfenderent, habēbant. Itaque sē suaque omnia Caesarī dēdidērunt. In quōs eō gravius Caesar vindicandum statuit, quō dīligentius in reliquum tempus ā barbarīs jūs lēgātōrum cōnservārētur. Itaque omnī senātū necātō reliquōs sub corōnā vēndidit.

Chapters 17–19.—The Campaign against the Venelli.

Sabinus takes up his quarters among the Venelli.

17. Dum haec in Venetīs geruntur, Quīntus Titūrius Sabīnus cum eīs cōpiīs, quās ā Caesare accēperat, in fīnēs Venellōrum pervēnit. Hīs praeerat Viridovīx ac summam imperī tenēbat eārum omnium cīvitātum, quae dēfēcerant, ex quibus exercitum māgnāsque cōpiās coēgerat; atque hīs paucīs diēbus Aulercī Eburovīcēs Lexoviīque senātū suō interfectō, quod auctōrēs bellī esse nōlēbant, portās clausērunt sēque cum Viridovīce conjūnxērunt; māgnaque praetereā multitūdō undique ex Galliā perditōrum hominum latrōnumque convēnerat, quōs spēs praedandī studiumque bellandī ab agrī cultūrā et cotīdiānō labōre sēvocābat.

Sabīnus idōneō omnibus rēbus locō castrīs sēsē tenēbat, cum Viridovīx contrā eum duōrum mīlium spatiō cōnsēdisset cotīdiēque prōductīs cōpiīs pūgnandī potestātem faceret, ut jam nōn sōlum hostibus in contemptiōnem Sabīnus venīret, sed etiam nostrōrum mīlitum vōcibus nōnnihil carperētur; tantamque opīniōnem timōris prae-

buit, ut jam ad vāllum castrōrum hostēs accēdere audērent. Id eā dē causā faciēbat, quod cum tantā multitūdine hostium, praesertim eō absente, quī summam imperī tenēret, nisi aequō locō aut opportūnitāte aliquā datā, lēgātō dīmicandum nōn exīstimābat.

By pretending fear he induces the Gauls to attack his camp.

18. Hāc cōnfīrmātā opīniōne timōris, idōneum quendam hominem et callidum dēlēgit, Gallum, ex eīs, quōs auxilī causā sēcum habēbat. Huic māgnīs praemiīs pollicitātiōnibusque persuādet, utī ad hostēs trānseat, et, quid fierī velit, ēdocet. Quī ubi prō perfugā ad eōs vēnit, timōrem Rōmānōrum prōpōnit, quibus angustiīs ipse Caesar ā Venetīs premātur, docet, neque longius abesse, quīn proximā nocte Sabīnus clam ex castrīs exercitum ēdūcat et ad Caesarem auxilī ferendī causā proficīscātur. Quod ubi audītum est, conclāmant omnēs, occāsiōnem negōtī bene gerendī āmittendam nōn esse; ad castra īrī oportēre.

Multae rēs ad hōc cōnsilium Gallōs hortābantur; superiōrum diērum Sabīnī cunctātiō, perfugae cōnfīrmātiō, inopia cibāriōrum, cui reī parum dīligenter ab eīs erat prōvīsum, spēs Veneticī bellī, et quod ferē libenter hominēs id, quod volunt, crēdunt. Hīs rēbus adductī nōn prius Viridovīcem reliquōsque ducēs ex conciliō dīmittunt quam ab hīs sit concessum, arma utī capiant et ad castra contendant. Quā rē concessā laetī, ut explōrātā victōriā, sarmentīs virgultīsque collēctīs, quibus fossās Rōmānōrum compleant, ad castra pergunt.

Defeat of the Gauls.

19. Locus erat castrōrum ēditus et paulātim ab īmō acclīvis circiter passūs mīlle. Hūc māgnō cursū contendē-

runt, ut quam minimum spatī ad sē colligendōs armandōsque Rōmānīs darētur, exanimātīque pervēnērunt. Sabīnus suōs hortātus cupientibus sīgnum dat. Impedītīs hostibus propter ea, quae ferēbant, onera, subitō duābus portīs ēruptiōnem fierī jubet. Factum est opportūnitāte locī, hostium īnscientiā ac dēfatīgātiōne, virtūte mīlitum et superiōrum pūgnārum exercitātiōne, ut nē ūnum quidem nostrōrum impetum ferrent ac statim terga verterent. Quōs impedītōs integrīs vīribus mīlitēs nostrī cōnsecūtī māgnum numerum eōrum occīdērunt; reliquōs equitēs cōnsectātī paucōs, quī ex fugā ēvāserant, relīquērunt. Sīc ūnō tempore et dē nāvālī pūgnā Sabīnus et dē Sabīnī victōriā Caesar certior factus est, cīvitātēsque omnēs sē statim Titūriō dēdidērunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallōrum alacer ac prōmptus est animus, sīc mollis ac minimē resīstēns ad calamitātēs perferendās mēns eōrum est.

Chapters 20–27. Crassus in Aquitania.

Crassus is attacked by the Sotiates.

20. Eōdem ferē tempore Pūblius Crassus, cum in Aquītāniam pervēnisset, quae pars, ut ante dictum est, et regiōnum lātitūdine et multitūdine hominum ex tertiā parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret, in eīs locīs sibi bellum gerendum ubi paucīs ante annīs Lūcius Valerius Praecōnīnus lēgātus exercitū pulsō interfectus esset atque unde Lūcius Manlius prōcōnsul impedīmentīs āmissīs profūgisset, nōn mediocrem sibi dīligentiam adhibendam intellegēbat. Itaque rē frūmentāriā prōvīsā, auxiliīs equitātūque comparātō, multīs praetereā virīs fortibus Tolōsā, Carcasōne, Narbōne, quae sunt cīvitātēs

Galliae prōvinciae fīnitimae hīs regiōnibus, nōminātim ēvocātīs, in Sōtiātum fīnēs exercitum intrōdūxit. Cūjus adventū cognitō Sōtiātēs māgnīs cōpiīs coāctīs equitātūque, quō plūrimum valēbant, in itinere agmen nostrum adortī prīmum equestre proelium commīsērunt, deinde, equitātū suō pulsō atque īnsequentibus nostrīs, subitō pedestrēs cōpiās, quās in convalle in īnsidiīs collocāverant, ostendērunt. Hī nostrōs disjectōs adortī proelium renovārunt.

He routs them and captures their town.

21. Pūgnātum est diū atque ācriter, cum Sōtiātēs superiōribus victōriīs frētī in suā virtūte tōtīus Aquītāniae salūtem positam putārent, nostrī autem, quid sine imperātōre et sine reliquīs legiōnibus adulēscentulō duce efficere possent, perspicī cuperent; tandem cōnfectī vulneribus hostēs terga vertērunt. Quōrum māgnō numerō interfectō Crassus ex itinere oppidum Sōtiātum oppūgnāre coepit. Quibus fortiter resistentibus, vīneās turrēsque ēgit. Illī aliās ēruptiōne temptātā, aliās cunīculīs ad aggerem vīneāsque āctīs (cūjus reī sunt longē perītissimī Aquītānī, propterea quod multīs locīs apud eōs aerāriae sectūraeque sunt), ubi dīligentiā nostrōrum nihil hīs rēbus prōficī posse intellēxērunt, lēgātōs ad Crassum mittunt, sēque in dēditiōnem ut recipiat, petunt. Quā rē impetrātā, arma trādere jussī faciunt.

Sally of Adiatunnus.

22. Atque in eā rē omnium nostrōrum intentīs animīs, aliā ex parte oppidī Adiatunnus, quī summam imperī tenēbat, cum DC dēvōtīs, quōs illī 'solduriōs' appellant, quōrum haec est condiciō, utī omnibus in vītā

commodīs ūnā cum eīs fruantur, quōrum sē amīcitiae dēdiderint, sī quid hīs per vim accidat, aut eundem cāsum ūnā ferant aut sibi mortem cōnscīscant (neque adhūc hominum memoriā repertus est quisquam, quī eō interfectō, cūjus sē amīcitiae dēvōvisset, mortem recūsāret), cum hīs Adiatunnus ēruptiōnem facere cōnātus, clāmōre ab eā parte mūnītiōnis sublātō, cum ad arma mīlitēs concurrissent vehementerque ibi pūgnātum esset, repulsus in oppidum tamen, utī eādem dēditiōnis condiciōne ūterētur, ā Crassō impetrāvit.

Crassus comes into the territory of the Vocates and Tarusates.

23. Armīs obsidibusque acceptīs, Crassus in fīnēs Vocātium et Tarusātium profectus est. Tum vērō barbarī commōtī, quod oppidum et nātūrā locī et manū mūnītum paucīs diēbus, quibus eō ventum erat, expūgnātum cognōverant, lēgātōs quōqueversus dīmittere, conjūrāre, obsidēs inter sē dare, cōpiās parāre coepērunt. Mittuntur etiam ad eās cīvitātēs lēgātī, quae sunt citeriōris Hispāniae fīnitimae Aquītāniae; inde auxilia ducēsque arcessuntur. Quōrum adventū māgnā cum auctōritāte et māgnā cum hominum multitūdine bellum gerere cōnantur. Ducēs vērō eī dēliguntur, quī ūnā cum Quīntō Sertōriō omnēs annōs fuerant summamque scientiam reī mīlitāris habēre exīstimābantur. Hī cōnsuētūdine populī Rōmānī loca capere, castra mūnīre, commeātibus nostrōs interclūdere īnstituunt.

Quod ubi Crassus animadvertit, suās cōpiās propter exiguitātem nōn facile dīdūcī, hostem et vagārī et viās obsidēre et castrīs satis praesidī relinquere, ob eam causam minus commodē frūmentum commeātumque sibi supportārī, in diēs hostium numerum augērī, nōn cunctandum

existimāvit, quīn pūgnā dēcertāret. Hāc rē ad cōnsilium dēlātā, ubi omnēs idem sentīre intellēxit, posterum diem pūgnae cōnstituit.

Crassus attacks the enemy's camp.

24. Prīmā lūce prōductīs omnibus cōpiīs, duplicī aciē īnstitūtā, auxiliīs in mediam aciem conjectīs, quid hostēs cōnsilī caperent, exspectābat. Illī, etsī propter multitūdinem et veterem bellī glōriam paucitātemque nostrōrum sē tūtō dīmicātūrōs exīstimābant, tamen tūtius esse arbitrābantur, obsessīs viīs commeātū interclūsō sine ūllō vulnere victōriā potīrī, et, sī propter inopiam reī frūmentāriae Rōmānī sēsē recipere coepissent, impedītōs in agmine et sub sarcinīs jam īnfīrmiōrēs animō adorīrī cōgitābant. Hōc cōnsiliō probātō ab ducibus, prōductīs Rōmānōrum cōpiīs, sēsē castrīs tenēbant. Hāc rē perspectā Crassus, cum suā cunctātiōne atque opīniōne timōris hostēs nostrōs mīlitēs alacriōrēs ad pūgnandum effēcissent atque omnium vōcēs audīrentur, exspectārī diūtius nōn oportēre, quīn ad castra īrētur, cohortātus suōs omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

The struggle is at first indecisive.

25. Ibi cum aliī fossās complērent, aliī multīs tēlīs conjectīs dēfēnsōrēs vāllō mūnītiōnibusque dēpellerent, auxiliārēsque, quibus ad pūgnam nōn multum Crassus cōnfīdēbat, lapidibus tēlīsque subministrandīs et ad aggerem caespitibus comportandīs speciem atque opīniōnem pūgnantium praebērent, cum item ab hostibus cōnstanter ac nōn timidē pūgnārētur tēlaque ex locō superiōre missa nōn frūstrā acciderent, equitēs, circumitīs hostium

castrīs, Crassō renūntiāvērunt, nōn eādem esse dīligentiā ab decumānā portā castra mūnīta facilemque aditum habēre.

Victory of the Romans.

26. Crassus equitum praefectōs cohortātus, ut māgnīs praemiīs pollicitātiōnibusque suōs excitārent, quid fierī vellet, ostendit. Illī, ut erat imperātum, ēductīs eīs cohortibus, quae praesidiō castrīs relīctae intrītae ab labōre erant, et longiōre itinere circumductīs, nē ex hostium castrīs cōnspicī possent, omnium oculīs mentibusque ad pūgnam intentīs, celeriter ad eās, quās dīximus, mūnītiōnēs pervēnērunt atque hīs prōrutīs prius in hostium castrīs cōnstitērunt quam plānē ab hīs vidērī aut, quid reī gererētur, cognōscī posset. Tum vērō, clāmōre ab eā parte audītō, nostrī redintegrātīs vīribus, quod plērumque in spē victōriae accidere cōnsuēvit, ācrius impūgnāre coepērunt. Hostēs undique circumventī, dēspērātīs omnibus rēbus, sē per mūnītiōnēs dēicere et fugā salūtem petere contendērunt. Quōs equitātus apertissimīs campīs cōnsectātus, ex mīlium L numerō, quae ex Aquītāniā Cantabrīsque convēnisse cōnstābat, vix quārtā parte relīctā, multā nocte sē in castra recēpit.

The other Aquitanian tribes surrender.

27. Hāc audītā pūgnā māxima pars Aquītāniae sēsē Crassō dēdidit obsidēsque ultrō mīsit; quō in numerō fuērunt Tarbellī, Bigerriōnēs, Ptiāniī, Vocātēs, Tarusātēs, Elusātēs, Gatēs, Auscī, Garumnī, Sibuzātēs, Cocosātēs; paucae ultimae nātiōnēs annī tempore cōnfīsae, quod hiems suberat, hōc facere neglēxērunt.

Chapters 28, 29.—Caesar proceeds against the Morini and the Menapii.

The Morini and Menapii retreat to their forests.

28. Eōdem ferē tempore Caesar, etsī prope exācta jam aestās erat, tamen, quod omnī Galliā pācātā Morinī Menapiīque supererant, quī in armīs essent neque ad eum umquam lēgātōs dē pāce mīsissent, arbitrātus id bellum celeriter cōnficī posse, eō exercitum dūxit; qui longē aliā ratiōne ac reliquī Gallī bellum gerere coepērunt. Nam quod intellegēbant, māximās nātiōnēs, quae proeliō contendissent, pulsās superātāsque esse, continentēsque silvās ac palūdēs habēbant, eō sē suaque omnia contulērunt. Ad quārum initium silvārum cum Caesar pervēnisset castraque mūnīre īnstituisset, neque hostis interim vīsus esset, dispersīs in opere nostrīs, subitō ex omnibus partibus silvae ēvolāvērunt et in nostrōs impetum fēcērunt. Nostrī celeriter arma cēpērunt eōsque in silvās reppulērunt et, complūribus interfectīs, longius impedītiōribus locīs secūtī paucōs ex suīs dēperdidērunt.

Caesar's operations for this year are suspended in consequence of heavy storms.

29. Reliquīs deinceps diēbus Caesar silvās caedere īnstituit et, nē quis inermibus imprūdentibusque mīlitibus ab latere impetus fierī posset, omnem eam māteriam, quae erat caēsa, conversam ad hostem collocābat et prō vāllō ad utrumque latus exstruēbat. Incrēdibilī celeritāte māgnō spatiō paucīs diēbus cōnfectō, cum jam pecus atque extrēma impedīmenta ā nostrīs tenērentur, ipsī dēnsiōrēs silvās peterent, ējus modī sunt tempestātēs cōnsecūtae, utī

opus necessāriō intermitterētur, et continuātiōne imbrium diūtius sub pellibus mīlitēs continērī nōn possent. Itaque vāstātīs omnibus eōrum agrīs, vīcīs aedificiīsque incēnsīs, Caesar exercitum redūxit et in Aulercīs Lexoviīsque, reliquīs item cīvitātibus, quae proximē bellum fēcerant, in hībernīs collocāvit.

BOOK IV.

Chapters 1–15.—The War with the Usipetes and the Tencteri.

The Usipetes and Tencteri enter Gaul.

1. Eā, quae secūta est, hieme, quī fuit annus Cn. Pompēiō, M. Crassō cōnsulibus, Usipetēs Germānī et item Tencterī māgnā cum multitūdine hominum flūmen Rhēnum trānsiērunt, nōn longē ā marī, quō Rhēnus īnfluit. Causa trānseundī fuit, quod ab Suēbīs complūrēs annōs exagitātī bellō premēbantur et agrī cultūrā prohibēbantur.

Character and customs of the Suebi.

Suēbōrum gēns est longē māxima et bellicōsissima Germānōrum omnium. Hī centum pāgōs habēre dīcuntur, ex quibus quotannīs singula mīlia armātōrum bellandī causā ex fīnibus ēdūcunt. Reliquī, quī domī mānsērunt, sē atque illōs alunt; hī rūrsus in vicem annō post in armīs sunt, illī domī remanent. Sīc neque agrī cultūra nec ratiō atque ūsus bellī intermittitur. Sed prīvātī ac sēparātī agrī apud eōs nihil est, neque longius annō remanēre ūnō in locō colendī causā licet. Neque multum frūmentō, sed māximam partem lacte atque pecore vīvunt, multumque sunt in vēnātiōnibus; quae rēs et cibī genere et cotīdiānā exercitātiōne et lībertāte vītae, quod, ā puerīs nūllō officiō aut disciplīnā assuēfactī, nihil omnīnō contrā voluntātem faciunt, et vīrēs alit et immānī corporum

māgnitūdine hominēs efficit. Atque in eam sē cōnsuētūdinem addūxērunt, ut locīs frīgidissimīs neque vestītūs praeter pellēs habērent quicquam (quārum propter exiguitātem māgna est corporis pars aperta) et lavārentur in flūminibus.

2. Mercātōribus est aditus magis eō, ut, quae bellō cēperint, quibus vēndant, habeant, quam quō ūllam rem ad sē importārī dēsīderent. Quīn etiam jūmentīs, quibus māximē Gallī dēlectantur quaeque impēnsō parant pretiō, Germānī importātīs nōn ūtuntur, sed quae sunt apud eōs nāta, parva atque dēfōrmia, haec cotīdiānā exercitātiōne, summī ut sint labōris, efficiunt. Equestribus proeliīs saepe ex equīs dēsiliunt ac pedibus proeliantur equōsque eōdem remanēre vēstīgiō assuēfēcērunt, ad quōs sē celeriter, cum ūsus est, recipiunt; nēque eōrum mōribus turpius quicquam aut inertius habētur, quam ephippiīs ūtī. Itaque ad quemvīs numerum ephippiātōrum equitum quamvīs paucī adīre audent. Vīnum omnīnō ad sē importārī nōn patiuntur, quod eā rē ad labōrem ferendum remollēscere hominēs atque effēminārī arbitrantur.

3. Pūblicē māximam putant esse laudem, quam lātissimē ā suīs fīnibus vacāre agrōs; hāc rē sīgnificārī, māgnum numerum cīvitātum suam vim sustinēre nōn posse. Itaque ūnā ex parte ā Suēbīs circiter mīlia passuum centum agrī vacāre dīcuntur. Ad alteram partem succēdunt Ubiī, quōrum fuit cīvitās ampla atque flōrēns, ut est captus Germānōrum. Eī paulō (quamquam sunt ējusdem generis) sunt cēterīs hūmāniōrēs, propterea quod Rhēnum attingunt multumque ad eōs mercātōrēs ventitant et ipsī propter propinquitātem Gallicīs sunt mōribus assuēfactī. Hōs cum Suēbī, multīs saepe bellīs expertī, propter amplitūdinem gravitātemque cīvitātis fīnibus expellere nōn

potuissent, tamen vectīgālēs sibi fēcērunt ac multō humiliōrēs īnfīrmiōrēsque redēgērunt.

The Usipetes and Tencteri overpower the Menapii.

4. In eādem causā fuērunt Usipetēs et Tencterī, quōs suprā dīximus, quī complūrēs annōs Suēbōrum vim sustinuērunt; ad extrēmum tamen agrīs expulsī et multīs locīs Germāniae triennium vagātī ad Rhēnum pervēnērunt, quās regiōnēs Menapiī incolēbant. Hī ad utramque rīpam flūminis agrōs, aedificia vīcōsque habēbant; sed tantae multitūdinis adventū perterritī ex eīs aedificiīs, quae trāns flūmen habuerant, dēmigrāvērunt et cis Rhēnum dispositīs praesidiīs Germānōs trānsīre prohibēbant.

Illī omnia expertī, cum neque vī contendere propter inopiam nāvium neque clam trānsīre propter cūstōdiās Menapiōrum possent, revertī sē in suās sēdēs regiōnēsque simulāvērunt et triduī viam prōgressī rūrsus revertērunt atque, omnī hōc itinere ūnā nocte equitātū cōnfectō, īnsciōs inopīnantēsque Menapiōs oppressērunt, quī dē Germānōrum discessū per explōrātōrēs certiōrēs factī sine metū trāns Rhēnum in suōs vīcōs remigrāverant. Hīs interfectīs nāvibusque eōrum occupātīs, priusquam ea pars Menapiōrum, quae citrā Rhēnum erat, certior fieret, flūmen trānsiērunt atque, omnibus eōrum aedificiīs occupātīs, reliquam partem hiemis sē eōrum cōpiīs aluērunt.

The fickleness of the Gauls.

5. Hīs dē rēbus Caesar certior factus et īnfīrmitātem Gallōrum veritus, quod sunt in cōnsiliīs capiendīs mōbilēs et novīs plērumque rēbus student, nihil hīs committendum exīstimāvit. Est enim hōc Gallicae cōnsuētūdinis, utī et viātōrēs etiam invītōs cōnsistere cōgant et, quid quisque

eōrum dē quāque rē audierit aut cognōverit, quaerant, et mercātōrēs in oppidīs vulgus circumsistat quibusque ex regiōnibus veniant quāsque ibi rēs cognōverint, prōnūntiāre cōgant. Hīs rēbus atque audītiōnibus permōtī dē summīs saepe rēbus cōnsilia ineunt, quōrum eōs in vēstīgiō paenitēre necesse est, cum incertīs rūmōribus serviant et plērīque ad voluntātem eōrum fīcta respondeant.

Caesar prepares for war against the Germans.

6. Quā cōnsuētūdine cognitā Caesar, nē graviōrī bellō occurreret, mātūrius, quam cōnsuērat, ad exercitum proficīscitur. Eō cum vēnisset, ea, quae fore suspicātus erat, facta cognōvit; missās lēgātiōnēs ab nōnnūllīs cīvitātibus ad Germānōs invītātōsque eōs, utī ab Rhēnō discēderent; omniaque, quae postulāssent, ab sē fore parāta. Quā spē adductī Germānī lātius jam vagābantur et in fīnēs Eburōnum et Condrūsōrum, quī sunt Trēverōrum clientēs, pervēnerant. Prīncipibus Galliae ēvocātīs Caesar ea, quae cognōverat, dissimulanda sibi exīstimāvit eōrumque animīs permulsīs et cōnfīrmātīs equitātūque imperātō bellum cum Germānīs gerere cōnstituit.

Defiant attitude of the Usipetes and Tencteri.

7. Rē frūmentāriā comparātā equitibusque dēlēctīs, iter in ea loca facere coepit, quibus in locīs esse Germānōs audiēbat. Ā quibus cum paucōrum diērum iter abesset, lēgātī ab hīs vēnērunt, quōrum haec fuit ōrātiō: Germānōs neque priōrēs populō Rōmānō bellum īnferre, neque tamen recūsāre, sī lacessantur, quīn armīs contendant, quod Germānōrum cōnsuētūdō sit ā mājōribus trādita, quīcumque bellum īnferant, resistere neque dē-

precārī. Haec tamen dīcere, vēnisse invītōs, ējectōs domō; sī suam grātiam Rōmānī velint, posse eīs ūtilēs esse amīcōs; vel sibi agrōs attribuant vel patiantur eōs tenēre, quōs armīs possēderint: sēsē ūnīs Suēbīs concēdere, quibus nē diī quidem immortālēs parēs esse possent; reliquum quidem in terrīs esse nēminem, quem nōn superāre possint.

Caesar insists upon their immediate withdrawal from Gaul.

8. Ad haec Caesar, quae vīsum est, respondit; sed exitus fuit ōrātiōnis: Sibi nūllam cum hīs amīcitiam esse posse, sī in Galliā remanērent; neque vērum esse, quī suōs fīnēs tuērī nōn potuerint, aliēnōs occupāre; neque ūllōs in Galliā vacāre agrōs, quī darī tantae praesertim multitūdinī sine injūriā possint; sed licēre, sī velint, in Ubiōrum fīnibus cōnsīdere quōrum sint lēgātī apud sē et dē Suēbōrum injūriīs querantur et ā sē auxilium petant; hōc sē Ubiīs imperātūrum.

9. Lēgātī haec sē ad suōs relātūrōs dīxērunt et rē dēlīberātā post diem tertium ad Caesarem reversūrōs; intereā nē propius sē castra movēret, petiērunt. Nē id quidem Caesar ab sē impetrārī posse dīxit. Cognōverat enim, māgnam partem equitātūs ab eīs aliquot diēbus ante praedandī frūmentandīque causā ad Ambivaritōs trāns Mosam missam; hōs exspectārī equitēs atque ējus reī causā moram interpōnī arbitrābātur.

Description of the Meuse and the Rhine.

10. Mosa prōfluit ex monte Vosegō, quī est in fīnibus Lingonum, et parte quādam ex Rhēnō receptā, quae appellātur Vacalus, īnsulam efficit Batāvōrum, neque longius

ab eō mīlibus passuum LXXX in Ōceanum īnfluit. Rhēnus autem oritur ex Lepontiīs, quī Alpēs incolunt, et longō spatiō per fīnēs Nantuātium, Helvētiōrum, Sēquanōrum, Mediomatricōrum, Tribocōrum, Trēverōrum citātus fertur et, ubi Ōceanō appropinquat, in plūrēs diffluit partēs multīs ingentibusque īnsulīs effectīs, quārum pars māgna ā ferīs barbarīsque nātiōnibus incolitur (ex quibus sunt, quī piscibus atque ōvīs avium vīvere exīstimantur), multīsque capitibus in Ōceanum īnfluit.

Caesar consents to further negotiations.

11. Caesar cum ab hoste nōn amplius passuum XII mīlibus abesset, ut erat cōnstitūtum, ad eum lēgātī revertuntur; quī in itinere congressī māgnopere, nē longius prōgrederētur, ōrābant. Cum id nōn impetrāssent, petēbant, utī ad eōs equitēs, quī agmen antecessissent, praemitteret eōsque pūgnā prohibēret, sibique ut potestātem faceret in Ubiōs lēgātōs mittendī; quōrum sī prīncipēs ac senātus sibi jūre jūrandō fidem fēcisset, eā condiciōne, quae ā Caesare ferrētur, sē ūsūrōs ostendēbant; ad hās rēs cōnficiendās sibi trīduī spatium daret.

Haec omnia Caesar eōdem illō pertinēre arbitrābātur, ut trīduī morā interpositā equitēs eōrum, quī abessent, reverterentur; tamen sēsē nōn longius mīlibus passuum quattuor aquātiōnis causā prōcessūrum eō diē dīxit; hūc posterō diē quam frequentissimī convenīrent, ut dē eōrum postulātīs cognōsceret. Interim ad praefectōs, quī cum omnī equitātū antecesserant, mittit, quī nūntiārent, nē hostēs proeliō lacesserent et, sī ipsī lacesserentur, sustinērent, quoad ipse cum exercitū propius accessisset.

Meanwhile the Germans attack the Roman cavalry.

12. At hostēs, ubi prīmum nostrōs equitēs cōnspexērunt, quōrum erat quīnque mīlium numerus, cum ipsī nōn amplius octingentōs equitēs habērent, quod eī, quī frūmentandī causā ierant trāns Mosam, nōndum redierant, nihil timentibus nostrīs, quod lēgātī eōrum paulō ante ā Caesare discesserant atque is diēs indūtiīs erat ab hīs petītus, impetū factō celeriter nostrōs perturbāvērunt; rūrsus hīs resistentibus, cōnsuētūdine suā ad pedēs dēsiluērunt, subfossīsque equīs complūribusque nostrīs dējectīs, reliquōs in fugam conjēcērunt atque ita perterritōs ēgērunt, ut nōn prius fugā dēsisterent, quam in cōnspectum agminis nostrī vēnissent.

In eō proeliō ex equitibus nostrīs interficiuntur quattuor et septuāgintā, in hīs vir fortissimus, Pīsō Aquītānus, amplissimō genere nātus, cūjus avus in cīvitāte suā rēgnum obtinuerat, amīcus ā senātū nostrō appellātus. Hīc cum frātrī interclūsō ab hostibus auxilium ferret, illum ex perīculō ēripuit, ipse equō vulnerātō dējectus, quoad potuit, fortissimē restitit; cum circumventus, multīs vulneribus acceptīs, cecidisset, atque id frāter, quī jam proeliō excesserat, procul animadvertisset, incitātō equō sē hostibus obtulit atque interfectus est.

Caesar breaks off further negotiations.

13. Hōc factō proeliō Caesar neque jam sibi lēgātōs audiendōs neque condiciōnēs accipiendās arbitrābātur ab eīs quī per dolum atque īnsidiās, petītā pāce, ultrō bellum intulissent; exspectāre vērō, dum hostium cōpiae augērentur equitātusque reverterētur, summae dēmentiae esse jūdicābat, et cognitā Gallōrum īnfīrmitāte, quantum

jam apud eōs hostēs ūnō proeliō auctōritātis essent cōnsecūtī, sentiēbat; quibus ad cōnsilia capienda nihil spatī dandum exīstimābat.

Hīs cōnstitūtīs rēbus et cōnsiliō cum lēgātīs et quaestōre commūnicātō, nē quem diem pūgnae praetermitteret, opportūnissima rēs accidit, quod postrīdiē ējus diēī māne eādem simulātiōne et perfidiā ūsī Germānī frequentēs, omnibus prīncipibus mājōribusque nātū adhibitīs, ad eum in castra vēnērunt, simul, ut dīcēbātur, suī pūrgandī causā, quod contrā atque esset dictum et ipsī petīssent, proelium prīdiē commīsissent, simul ut, sī quid possent, dē indūtiīs fallendō impetrārent. Quōs sibi Caesar oblātōs gāvīsus, illōs retinērī jussit; ipse omnēs cōpiās castrīs ēdūxit equitātumque, quod recentī proeliō perterritum esse exīstimābat, agmen subsequī jussit.

He attacks and annihilates the German forces.

14. Aciē triplicī īnstitūtā et celeriter VIII mīlium itinere cōnfectō, prius ad hostium castra pervēnit quam, quid agerētur, Germānī sentīre possent. Quī omnibus rēbus subitō perterritī et celeritāte adventūs nostrī et discessū suōrum, neque cōnsilī habendī neque arma capiendī spatiō datō, perturbantur, cōpiāsne adversus hostem dūcere, an castra dēfendere, an fugā salūtem petere praestāret. Quōrum timor cum fremitū et concursū sīgnificārētur, mīlitēs nostrī prīstinī diēī perfidiā incitātī in castra irrūpērunt. Quō locō, quī celeriter arma capere potuērunt, paulisper nostrīs restitērunt atque inter carrōs impedīmentaque proelium commīsērunt; at reliqua multitūdō puerōrum mulierumque (nam cum omnibus suīs domō excesserant Rhēnumque trānsierant) passim

fugere coepit; ad quōs cōnsectandōs Caesar equitātum mīsit.

15. Germānī, post tergum clāmōre audītō, cum suōs interficī vidērent, armīs abjectīs sīgnīsque mīlitāribus relīctīs sē ex castrīs ējēcērunt, et cum ad cōnfluentem Mosae et Rhēnī pervēnissent, reliquā fugā dēspērātā, māgnō numerō interfectō, reliquī sē in flūmen praecipitāvērunt atque ibi timōre, lassitūdine, vī flūminis oppressī periērunt. Nostrī ad ūnum omnēs incolumēs, perpaucīs vulnerātīs, ex tantī bellī timōre, cum hostium numerus capitum ccccxxx mīlium fuisset, sē in castra recēpērunt. Caesar eīs, quōs in castrīs retinuerat, discēdendī potestātem fēcit. Illī supplicia cruciātūsque Gallōrum veritī, quōrum agrōs vexāverant, remanēre sē apud eum velle dīxērunt. Hīs Caesar lībertātem concessit.

Chapters 16–19.—The Expedition into Germany.

Caesar resolves upon an expedition into Germany.

16. Germānicō bellō cōnfectō, multīs dē causīs Caesar statuit sibi Rhēnum esse trānseundum; quārum illa fuit jūstissima, quod, cum vidēret Germānōs tam facile impellī, ut in Galliam venīrent, suīs quoque rēbus eōs timēre voluit, cum intellegerent, et posse et audēre populī Rōmānī exercitum Rhēnum trānsīre. Accessit etiam, quod illa pars equitātūs Usipetum et Tencterōrum, quam suprā commemorāvī praedandī frūmentandīque causā Mosam trānsīsse neque proeliō interfuisse, post fugam suōrum sē trāns Rhēnum in fīnēs Sugambrōrum recēperat sēque cum eīs conjūnxerat. Ad quōs cum Caesar nūntiōs mīsisset, quī postulārent, eōs, quī sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dēderent, respondērunt: Populī

Rōmānī imperium Rhēnum fīnīre; sī sē invītō Germānōs in Galliam trānsīre nōn aequum exīstimāret, cūr suī quicquam esse imperī aut potestātis trāns Rhēnum postulāret?

Ubiī autem, quī ūnī ex Trānsrhēnānīs ad Caesarem lēgātōs mīserant, amīcitiam fēcerant, obsidēs dederant, māgnopere ōrābant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suēbīs premerentur; vel, sī id facere occupātiōnibus reī pūblicae prohibērētur, exercitum modo Rhēnum trānsportāret; id sibi ad auxilium spemque reliquī temporis satis futūrum. Tantum esse nōmen atque opīniōnem ējus exercitūs, Ariovistō pulsō et hōc novissimō proeliō factō, etiam ad ultimās Germānōrum nātiōnēs, utī opīniōne et amīcitiā populī Rōmānī tūtī esse possint. Nāvium māgnam cōpiam ad trānsportandum exercitum pollicēbantur.

He bridges the Rhine.

17. Caesar hīs dē causīs, quās commemorāvī, Rhēnum trānsīre dēcrēverat; sed nāvibus trānsīre neque satis tūtum esse arbitrābātur, neque suae neque populī Rōmānī dīgnitātis esse statuēbat. Itaque, etsī summa difficultās faciendī pontis prōpōnēbātur propter lātitūdinem, rapiditātem altitūdinemque flūminis, tamen id sibi contendendum aut aliter nōn trādūcendum exercitum exīstimābat.

Ratiōnem pontis hanc īnstituit. Tīgna bīna sēsquipedālia paulum ab īmō praeacūta, dīmēnsa ad altitūdinem flūminis, intervāllō pedum duōrum inter sē jungēbat. Haec cum māchinātiōnibus immissa in flūmen dēfīxerat festūcīsque adēgerat, nōn sublicae modō dērēctē ad perpendiculum, sed prōnē ac fastīgātē, ut secundum nātū-

ram flūminis prōcumberent, hīs item contrāria duo ad eundem modum jūncta, intervāllō pedum quadrāgēnum ab īnferiōre parte contrā vim atque impetum flūminis conversa statuēbat. Haec utraque īnsuper bipedālibus trabibus immissīs, quantum eōrum tīgnōrum jūnctūra distābat, bīnīs utrimque fībulīs ab extrēmā parte distinēbantur; quibus disclūsīs atque in contrāriam partem revinctīs, tanta erat operis fīrmitūdō atque ea rērum nātūra, ut, quō mājor vīs aquae sē incitāvisset, hōc artius illigāta tenērentur. Haec dērēctā māteriā injectā contexēbantur ac longuriīs crātibusque cōnsternēbantur; ac nihilō sētius sublicae et ad īnferiōrem partem flūminis oblīquē agēbantur, quae prō ariete subjectae et cum omnī opere conjūnctae vim flūminis exciperent, et aliae item suprā pontem mediocrī spatiō, ut, sī arborum truncī sīve nāvēs dēiciendī causā operis essent ā barbarīs missae, hīs dēfēnsōribus eārum rērum vīs minuerētur, neu pontī nocērent.

Some of the German tribes sue for peace. The Sugambri flee.

18. Diēbus decem, quibus māteria coepta erat comportārī, omnī opere effectō, exercitus trādūcitur. Caesar, ad utramque partem pontis fīrmō praesidiō relīctō, in fīnēs Sugambrōrum contendit. Interim ā complūribus cīvitātibus ad eum lēgātī veniunt; quibus pācem atque amīcitiam petentibus līberāliter respondet obsidēsque ad sē addūcī jubet. At Sugambrī ex eō tempore, quō pōns īnstituī coeptus est, fugā comparātā hortantibus eīs, quōs ex Tencterīs atque Usipetibus apud sē habēbant, fīnibus suīs excesserant suaque omnia exportāverant sēque in sōlitūdinem ac silvās abdiderant.

Caesar lays waste the territory of the Sugambri and returns to Gaul.

19. Caesar paucōs diēs in eōrum fīnibus morātus, omnibus vīcīs aedificiīsque incēnsīs frūmentīsque succīsīs, sē in fīnēs Ubiōrum recēpit atque hīs auxilium suum pollicitus, sī ab Suēbīs premerentur, haec ab eīs cognōvit: Suēbōs, posteāquam per explōrātōrēs pontem fierī compererissent, mōre suō conciliō habitō nūntiōs in omnēs partēs dīmīsisse, utī dē oppidīs dēmigrārent, līberōs, uxōrēs suaque omnia in silvīs dēpōnerent atque omnēs, quī arma ferre possent, ūnum in locum convenīrent; hunc esse dēlēctum medium ferē regiōnum eārum, quās Suēbī obtinērent; hīc Rōmānōrum adventum exspectāre atque ibi dēcertāre cōnstituisse.

Quod ubi Caesar comperit, omnibus eīs rēbus cōnfectīs, quārum rērum causā trādūcere exercitum cōnstituerat, ut Germānīs metum iniceret, ut Sugambrōs ulcīscerētur, ut Ubiōs obsidiōne līberāret, diēbus omnīnō XVIII trāns Rhēnum cōnsūmptīs, satis et ad laudem et ad ūtilitātem prōfectum arbitrātus, sē in Galliam recēpit pontemque rescidit.

CHAPTERS 20–36.—THE EXPEDITION TO BRITAIN.

Caesar decides to invade Britain.

20. Exiguā parte aestātis reliquā Caesar, etsī in hīs locīs, quod omnis Gallia ad septentriōnēs vergit, mātūrae sunt hiemēs, tamen in Britanniam proficīscī contendit, quod omnibus ferē Gallicīs bellīs hostibus nostrīs inde sumministrāta auxilia intellegēbat et, sī tempus annī ad bellum gerendum dēficeret, tamen māgnō sibi ūsuī fore arbitrābātur, sī modo īnsulam adīsset, genus hominum

perspexisset, loca, portūs, aditūs cognōvisset; quae omnia ferē Gallīs erant incognita. Neque enim temere praeter mercātōrēs illō adit quisquam, neque eīs ipsīs quicquam praeter ōram maritimam atque eās regiōnēs, quae sunt contrā Galliās, nōtum est. Itaque vocātīs ad sē undique mercātōribus, neque quanta esset īnsulae māgnitūdō, neque quae aut quantae nātiōnēs incolerent, neque quem ūsum bellī habērent aut quibus īnstitūtīs ūterentur, neque quī essent ad mājōrem nāvium multitūdinem idōneī portūs, reperīre poterat.

The Britons send assurances of friendship.

21. Ad haec cognōscenda, priusquam perīculum faceret, idōneum esse arbitrātus Gāium Volusēnum cum nāvī longā praemittit. Huic mandat, ut, explōrātīs omnibus rēbus, ad sē quam prīmum revertātur. Ipse cum omnibus cōpiīs in Morinōs proficīscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam trājectus. Hūc nāvēs undique ex fīnitimīs regiōnibus et, quam superiōre aestāte ad Veneticum bellum effēcerat classem, jubet convenīre.

Interim cōnsiliō ējus cognitō et per mercātōrēs perlātō ad Britannōs, ā complūribus ējus īnsulae cīvitātibus ad eum lēgātī veniunt, quī polliceantur obsidēs dare atque imperiō populī Rōmānī obtemperāre. Quibus audītīs, līberāliter pollicitus hortātusque, ut in eā sententiā permanērent, eōs domum remittit et cum eīs ūnā Commium, quem ipse Atrebātibus superātīs rēgem ibi cōnstituerat, cūjus et virtūtem et cōnsilium probābat et quem sibi fidēlem esse arbitrābātur cūjusque auctōritās in hīs regiōnibus māgnī habēbātur, mittit. Huic imperat, quās possit, adeat cīvitātes hortēturque, ut populī Rōmānī fidem sequantur, sēque celeriter eō ventūrum nūntiet.

Volusēnus, perspectīs regiōnibus omnibus, quantum eī facultātis darī potuit, quī nāvī ēgredī ac sē barbarīs committere nōn audēret, quīntō diē ad Caesarem revertitur, quaeque ibi perspexisset, renūntiat.

The Morini apologize for their hostile attitude of the year before.

22. Dum in hīs locīs Caesar nāvium parandārum causā morātur, ex māgnā parte Morinōrum ad eum lēgātī vēnērunt, quī sē dē superiōris temporis cōnsiliō excūsārent, quod hominēs barbarī et nostrae cōnsuētūdinis imperītī bellum populō Rōmānō fēcissent, sēque ea, quae imperāsset, factūrōs pollicērentur. Hōc sibi Caesar satis opportūnē accidissē arbitrātus, quod neque post tergum hostem relinquere volēbat neque bellī gerendī propter annī tempus facultātem habēbat neque hās tantulārum rērum occupātiōnēs sibi Britanniae antepōnendās jūdicābat, māgnum eīs numerum obsidum imperat. Quibus adductīs eōs in fidem recēpit.

Rendezvous of the fleet.

Nāvibus circiter LXXX onerāriīs coāctīs, quot satis esse ad duās trānsportandās legiōnēs exīstimābat, quod praetereā nāvium longārum habēbat, quaestōrī, lēgātīs praefectīsque distribuit. Hūc accēdēbant XVIII onerāriae nāvēs, quae ex eō locō ā mīlibus passuum VIII ventō tenēbantur, quōminus in eundem portum venīre possent; hās equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titūriō Sabīnō et L. Auruncul ēiō Cottae lēgātīs in Menapiōs atque in eōs pāgōs Morinōrum, ā quibus ad eum lēgātī nōn vēnerant, dūcendum dedit; P. Sulpicium Rūfum lēgātum cum eō praesidiō, quod satis esse arbitrābātur, portum tenēre jussit.

The expedition sails.

23. Hīs cōnstitūtīs rēbus, nactus idōneam ad nāvigandum tempestātem tertiā ferē vigiliā nāvēs solvit equitēsque in ulteriōrem portum prōgredī et nāvēs cōnscendere et sē sequī jussit. Ā quibus cum paulō tardius esset administrātum, ipse hōrā diēī circiter quārtā cum prīmīs nāvibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositās hostium cōpiās armātās cōnspexit. Cūjus locī haec erat nātūra, atque ita montibus angustē mare continēbātur, utī ex locīs superiōribus in lītus tēlum adigī posset. Hunc ad ēgrediendum nēquāquam idōneum locum arbitrātus, dum reliquae nāvēs eō convenīrent, ad hōram nōnam in ancorīs exspectāvit.

Interim lēgātīs tribūnīsque mīlitum convocātīs, et quae ex Volusēnō cognōvisset, et quae fierī vellet, ostendit monuitque (ut reī mīlitāris ratiō, māximēque ut maritimae rēs postulārent, ut quae celerem atque īnstabilem mōtum habērent), ad nūtum et ad tempus omnēs rēs ab eīs administrārentur. Hīs dīmissīs et ventum et aestum ūnō tempore nactus secundum, datō sīgnō et sublātīs ancorīs circiter mīlia passuum septem ab eō locō prōgressus, apertō ac plānō lītore nāvēs cōnstituit.

The Britons oppose the disembarkation of the Romans.

24. At barbarī, cōnsiliō Rōmānōrum cognitō, praemissō equitātū et essedāriīs, quō plērumque genere in proeliīs ūtī cōnsuērunt, reliquīs cōpiīs subsecūtī nostrōs nāvibus ēgredī prohibēbant. Erat ob hās causās summa difficultās, quod nāvēs propter māgnitūdinem nisi in altō cōnstituī nōn poterant, mīlitibus autem, ignōtīs locīs, impedītīs manibus, māgnō et gravī onere armōrum oppressīs simul et dē nāvibus dēsiliendum et in fluctibus cōnsisten-

dum et cum hostibus erat pūgnandum, cum illī aut ex āridō aut paulum in aquam prōgressī, omnibus membrīs expedītīs, nōtissimīs locīs, audācter tēla conicerent et equōs īnsuēfactōs incitārent. Quibus rēbus nostrī perterritī atque hūjus omnīnō generis pūgnae imperītī nōn eādem alacritāte ac studiō, quō in pedestribus ūtī proeliīs cōnsuērant, ūtēbantur.

Caesar forces a landing.

25. Quod ubi Caesar animadvertit, nāvēs longās, quārum et speciēs erat barbarīs inūsitātior et mōtus ad ūsum expedītior, paulum removērī ab onerāriīs nāvibus et rēmīs incitārī et ad latus apertum hostium cōnstituī atque inde fundīs, sagittīs, tormentīs hostēs prōpellī ac summovērī jussit; quae rēs māgnō ūsuī nostrīs fuit. Nam et nāvium figūrā et rēmōrum mōtū et inūsitātō genere tormentōrum permōtī barbarī cōnstitērunt ac paulum modo pedem rettulērunt. Atque nostrīs mīlitibus cunctantibus, māximē propter altitūdinem maris, quī decimae legiōnis aquilam ferēbat, obtestātus deōs, ut ea rēs legiōnī fēlīciter ēvenīret, "Dēsilīte," inquit, "commīlitōnēs, nisi vultis aquilam hostibus prōdere; ego certē meum reī pūblicae atque imperātōrī officium praestiterō." Hōc cum vōce māgnā dīxisset, sē ex nāvī prōjēcit atque in hostēs aquilam ferre coepit. Tum nostrī cohortātī inter sē, nē tantum dēdecus admitterētur, ūniversī ex nāvī dēsiluērunt. Hōs item ex proximīs nāvibus cum cōnspexissent, subsecūtī hostibus appropinquārunt.

The Britons are defeated and submit.

26. Pūgnātum est ab utrīsque ācriter. Nostrī tamen, quod neque ōrdinēs servāre neque fīrmiter īnsistere neque

sīgna subsequī poterant, atque alius aliā ex nāvī, quibuscumque sīgnīs occurrerat, sē aggregābat, māgnopere perturbābantur; hostēs vērō, nōtīs omnibus vadīs, ubi ex lītore aliquōs singulārēs ex nāvī ēgredientēs cōnspexerant, incitātīs equīs impedītōs adoriēbantur, plūrēs paucōs circumsistēbant, aliī ab latere apertō in ūniversōs tēla coniciēbant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphās longārum nāvium, item speculātōria nāvigia mīlitibus complērī jussit et, quōs labōrantēs cōnspexerat, hīs subsidia summittēbat. Nostrī, simul in āridō cōnstitērunt, suīs omnibus cōnsecūtīs in hostēs impetum fēcērunt atque eōs in fugam dedērunt; neque longius prōsequī potuērunt, quod equitēs cursum tenēre atque īnsulam capere nōn potuerant. Hōc ūnum ad prīstinam fortūnam Caesarī dēfuit.

27. Hostēs proeliō superātī, simul atque sē ex fugā recēpērunt, statim ad Caesarem lēgātōs dē pāce mīsērunt; obsidēs datūrōs, quaeque imperāsset, esse factūrōs pollicitī sunt. Ūnā cum hīs lēgātīs Commius Atrebās vēnit, quem suprā dēmōnstrāveram ā Caesare in Britanniam praemissum. Hunc illī ē nāvī ēgressum, cum ad eōs ōrātōris modō Caesaris mandāta dēferret, comprehenderant atque in vincula conjēcerant; tum proeliō factō remīsērunt et in petendā pāce ējus reī culpam in multitūdinem contulērunt et, propter imprūdentiam ut ignōscerētur, petīvērunt.

Caesar questus, quod, cum ultrō in continentem lēgātīs missīs pācem ab sē petīssent, bellum sine causā intulissent, ignōscere imprūdentiae dīxit obsidēsque imperāvit; quōrum illī partem statim dedērunt, partem ex longinquiōribus locīs arcessītam paucīs diēbus sēsē datūrōs dīxērunt. Intereā suōs remigrāre in agrōs jussērunt,

prīncipēsque undique convenīre et sē cīvitātēsque suās Caesarī commendāre coepērunt.

The cavalry transports are prevented by a storm from landing.

28. Hīs rēbus pāce cōnfīrmātā, post diem quārtum quam est in Britanniam ventum, nāvēs xviii, dē quibus suprā dēmōnstrātum est, quae equitēs sustulerant, ex superiōre portū lēnī ventō solvērunt. Quae cum appropinquārent Britanniae et ex castrīs vidērentur, tanta tempestās subitō coorta est, ut nūlla eārum cursum tenēre posset, sed aliae eōdem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad īnferiōrem partem īnsulae, quae est propius sōlis occāsum, māgnō suō cum perīculō dēicerentur; quae tamen ancorīs jactīs cum fluctibus complērentur, necessāriō adversā nocte in altum prōvectae continentem petiērunt.

A high tide damages Caesar's fleet.

29. Eādem nocte accidit, ut esset lūna plēna, quī diēs maritimōs aestūs māximōs in Ōceanō efficere cōnsuēvit, nostrīsque id erat incognitum. Ita ūnō tempore et longās nāvēs, quibus Caesar exercitum trānsportandum cūrāverat, quāsque in āridum subdūxerat, aestus complēbat et onerāriās, quae ad ancorās erant dēligātae, tempestās afflīctābat, neque ūlla nostrīs facultās aut administrandī aut auxiliandī dabātur. Complūribus nāvibus frāctīs, reliquae cum essent, fūnibus, ancorīs reliquīsque armāmentīs āmissīs, ad nāvigandum inūtilēs, māgna, id quod necesse erat accidere, tōtīus exercitūs perturbātiō facta est. Neque enim nāvēs erant aliae, quibus reportārī possent, et omnia deerant, quae ad reficiendās nāvēs erant ūsuī, et, quod omnibus cōnstābat, hiemārī in Galliā

oportēre, frūmentum in hīs locīs in hiemem prōvīsum nōn erat.

The Britons assume a hostile attitude.

30. Quibus rēbus cognitīs prīncipēs Britanniae, quī post proelium ad Caesarem convēnerant, inter sē collocūtī, cum et equitēs et nāvēs et frūmentum Rōmānīs deesse intellegerent et paucitātem mīlitum ex castrōrum exiguitāte cognōscerent, quae hōc erant etiam angustiōra, quod sine impedīmentīs Caesar legiōnēs trānsportāverat, optimum factū esse dūxērunt, rebelliōne factā, frūmentō commeātūque nostrōs prohibēre et rem in hiemem prōdūcere, quod hīs superātīs aut reditū interclūsīs nēminem posteā bellī īnferendī causā in Britanniam trānsitūrum cōnfīdēbant. Itaque rūrsus, conjūrātiōne factā, paulātim ex castrīs discēdere et suōs clam ex agrīs dēdūcere coepērunt.

Caesar meanwhile repairs his fleet.

31. At Caesar, etsī nōndum eōrum cōnsilia cognōverat, tamen et ex ēventū nāvium suārum et ex eō, quod obsidēs dare intermīserant, fore id, quod accidit, suspicābātur. Itaque ad omnēs cāsūs subsidia comparābat. Nam et frūmentum ex agrīs cotīdiē in castra cōnferēbat et, quae gravissimē afflīctae erant nāvēs, eārum māteriā atque aere ad reliquās reficiendās ūtēbātur et, quae ad eās rēs erant ūsuī, ex continentī comparārī jubēbat. Itaque, cum summō studiō ā mīlitibus administrārētur, XII nāvibus āmissīs, reliquīs ut nāvigārī satis commodē posset, effēcit.

The Britons attack the seventh legion in the grain fields.

32. Dum ea geruntur, legiōne ex cōnsuētūdine ūnā frūmentātum missā, quae appellābātur septima, neque ūllā ad id tempus bellī suspīciōne interpositā, cum pars

hominum in agrīs remanēret, pars etiam in castra ventitāret, eī, quī prō portīs castrōrum in statiōne erant, Caesarī nūntiāvērunt, pulverem mājōrem, quam cōnsuētūdō ferret, in eā parte vidērī, quam in partem legiō iter fēcisset. Caesar id, quod erat, suspicātus, aliquid novī ā barbarīs initum cōnsilī, cohortēs, quae in statiōnibus erant, sēcum in eam partem proficīscī, ex reliquīs duās in statiōnem cohortēs succēdere, reliquās armārī et cōnfestim sēsē subsequī jussit.

Cum paulō longius ā castrīs prōcessisset, suōs ab hostibus premī atque aegrē sustinēre et cōnfertā legiōne ex omnibus partibus tēla conicī animadvertit. Nam quod, omnī ex reliquīs partibus dēmessō frūmentō, pars ūna erat reliqua, suspicātī hostēs, hūc nostrōs esse ventūrōs, noctū in silvīs dēlituerant; tum dispersōs dēpositīs armīs in metendō occupātōs subitō adortī, paucīs interfectīs reliquōs incertīs ōrdinibus perturbāverant, simul equitātū atque essedīs circumdederant.

Chariot fighting of the Britons.

33. Genus hōc est ex essedīs pūgnae. Prīmō per omnēs partēs perequitant et tēla coniciunt atque ipsō terrōre equōrum et strepitū rotārum ōrdinēs plērumque perturbant, et cum sē inter equitum turmās īnsinuāvērunt, ex essedīs dēsiliunt et pedibus proeliantur. Aurīgae interim paulātim ex proeliō excēdunt atque ita currūs collocant, ut, sī illī ā multitūdine hostium premantur, expedītum ad suōs receptum habeant. Ita mōbilitātem equitum, stabilitātem peditum in proeliīs praestant ac tantum ūsū cotīdiānō et exercitātiōne efficiunt, utī in dēclīvī ac praecipitī locō incitātōs equōs sustinēre et brevī moderārī ac flectere et per tēmōnem percurrere

et in jugō īnsistere et sē inde in currūs citissimē recipere cōnsuērint.

The Britons are defeated and sue for peace. Caesar returns to Gaul.

34. Quibus rēbus perturbātis nostrīs novitāte pūgnae tempore opportūnissimō Caesar auxilium tulit; namque ējus adventū hostēs cōnstitērunt, nostrī sē ex timōre recēpērunt. Quō factō ad lacessendum hostem et ad committendum proelium aliēnum esse tempus arbitrātus, suō sē locō continuit et brevī tempore intermissō in castra legiōnēs redūxit. Dum haec geruntur, nostrīs omnibus occupātīs, quī erant in agrīs reliquī, discessērunt. Secūtae sunt continuōs complūrēs diēs tempestātēs, quae et nostrōs in castrīs continērent et hostem ā pūgnā prohibērent. Interim barbarī nūntiōs in omnēs partēs dīmīsērunt paucitātemque nostrōrum mīlitum suīs praedicāvērunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum suī līberandī facultās darētur, sī Rōmānōs castrīs expulissent, dēmōnstrāvērunt. Hīs rēbus celeriter māgnā multitūdine peditātūs equitātūsque coāctā, ad castra vēnērunt.

35. Caesar, etsī idem, quod superiōribus diēbus acciderat, fore vidēbat, ut, sī essent hostēs pulsī, celeritāte perīculum effugerent, tamen nactus equitēs circiter xxx, quōs Commius Atrebās, dē quō ante dictum est, sēcum trānsportāverat, legiōnēs in aciē prō castrīs cōnstituit. Commissō proeliō diūtius nostrōrum mīlitum impetum hostēs ferre nōn potuērunt ac terga vertērunt. Quōs tantō spatiō secūtī, quantum cursū et vīribus efficere potuērunt, complūrēs ex eīs occīdērunt, deinde, omnibus longē lātēque aedificiīs incēnsīs, sē in castra recēpērunt.

36. Eōdem diē lēgātī ab hostibus missī ad Caesarem dē pāce vēnērunt. Hīs Caesar numerum obsidum, quem ante imperāverat, duplicāvit eōsque in continentem addūcī jussit, quod propinquā diē aequinoctī īnfīrmīs nāvibus hiemī nāvigātiōnem subiciendam nōn exīstimābat. Ipse idōneam tempestātem nactus paulō post mediam noctem nāvēs solvit; quae omnēs incolumēs ad continentem pervēnērunt; sed ex eīs onerāriae duae eōsdem portūs, quōs reliquae, capere nōn potuērunt, et paulō īnfrā dēlātae sunt.

Chapters 37, 38.—The Rebellion of the Morini.

The Morini attack a small body of Romans as they disembark.

37. Quibus ex nāvibus cum essent expositī mīlitēs circiter trecentī atque in castra contenderent, Morinī, quōs Caesar in Britanniam proficīscēns pācātōs relīquerat, spē praedae adductī prīmō nōn ita māgnō suōrum numerō circumstetērunt ac, sī sēsē interficī nōllent, arma pōnere jussērunt. Cum illī orbe factō sēsē dēfenderent, celeriter ad clāmōrem hominum circiter mīlia sex convēnērunt. Quā rē nūntiātā Caesar omnem ex castrīs equitātum suīs auxiliō mīsit. Interim nostrī mīlitēs impetum hostium sustinuērunt atque amplius hōrīs quattuor fortissimē pūgnāvērunt et paucīs vulneribus acceptīs complūrēs ex hīs occīdērunt. Posteā vērō quam equitātus noster in cōnspectum vēnit, hostēs abjectīs armīs terga vertērunt māgnusque eōrum numerus est occīsus.

The Morini fall into the hands of Labienus.

38. Caesar posterō diē Titum Labiēnum lēgātum cum eīs legiōnibus, quās ex Britanniā redūxerat, in Morinōs,

quī rebelliōnem fēcerant, mīsit. Quī cum propter siccitātēs palūdum, quō sē reciperent, nōn habērent, quō perfugiō superiōre annō fuerant ūsī, omnēs ferē in potestātem Labiēnī pervēnērunt. At Q. Titūrius et L. Cotta lēgātī, quī in Menapiōrum fīnēs legiōnēs dūxerant, omnibus eōrum agrīs vāstātīs, frūmentīs succīsīs aedificiīsque incēnsīs, quod Menapiī sē omnēs in dēnsissimās silvās abdiderant, sē ad Caesarem recēpērunt.

The Roman army goes into winter quarters. Thanksgiving at Rome.

Caesar in Belgīs omnium legiōnum hīberna cōnstituit. Eō duae omnīnō cīvitātēs ex Britanniā obsidēs mīsērunt, reliquae neglēxērunt.

Hīs rēbus gestīs, ex litterīs Caesaris diērum vīgintī supplicātiō ā senātū dēcrēta est.

